

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (Κ.Ε.Θ.Ι.)

**«Ο ΔΙΑΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΕΜΜΙΣΘΗΣ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ»**

Πηνελόπη Τοπάλη

(Υποψήφια Διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου)

Οκτώβριος 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο Πρώτο

1.1. Η έμμισθη οικιακή εργασία ως πεδίο κοινωνικής ανάλυσης	3
1.2. Μεθοδολογία	4
1.3. Τα βασικά χαρακτηριστικά της οικιακής εργασίας: ρευστότητα και απροσδιοριστία	7

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Το ελληνικό συμπεριέχον	13
2.1. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί μέσα από τον ελληνικό Τύπο	14
2.2. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί μέσα από λόγους και πρακτικές των εργοδοτριών τους	23
2.3. Η ιδανική «αόρατη» οικιακή βοηθός	25
2.4. Ο «επαγγελματισμός» ως απόλυτη αποδοχή του ακαθόριστου χαρακτήρα της εργασιακής σχέσης	28
2.5. Εργοδότης, ο μεγάλος απών: λόγος και πρακτική σε διάσταση	30

Κεφάλαιο Τρίτο

3. Το φιλιππινέζικο συμπεριέχον	33
3.1. Η φιλιππινέζικη μετανάστευση	33
3.2. Η οργάνωση της κοινωνικής ζωής των Φιλιππινέζων στην Αθήνα	35
3.2.1. Φιλιππινέζικοι σύλλογοι στην Αθήνα	35
3.2.2. Εκκλησίες	37
3.2.3. Boarding houses	39
3.3. Δύο παρατηρήσεις πάνω στο λόγο των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών	40
3.3.1. «Φωνές» και «ευαισθησία»: Δύο λόγοι για την εθνική ταυτότητα μέσα από την εμπειρία της οικιακής εργασίας	40
3.3.2. Ma'am και Sir: επιβολή εξουσίας ή αντιστροφή εξουσίας;	44

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. Λίγα λόγια για τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς στην Αθήνα	48
---	----

Γενική Βιβλιογραφία

54

Ο ΔΙΑΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΕΜΜΙΣΘΗΣ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Domestic service: the employment of hired workers by private households for the performance of tasks such as housecleaning, cooking, childcare, gardening, and personal service. It also includes the performance of similar tasks for hire in public institutions and businesses, including hotels and boarding houses (Encyclopedia Britannica).

Η εργασία μπορεί να οριστεί μόνο σε σχέση με τις ιδιαίτερες κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες εγγράφεται. Για συγκεκριμένους ανθρώπους, σε συγκεκριμένες συνθήκες και κοινωνικές σχέσεις μπορεί να περιγράψει κανείς αν εργάζονται ή παίζουν. Η λέξη «εργασία» δεν μπορεί να οριστεί έξω από το πλαίσιο της (Pahl 1984: 128)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1 Η ΕΜΜΙΣΘΗ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η έμμισθη οικιακή εργασία αποτελεί έναν ερευνητικό τομέα που έχει απασχολήσει ελάχιστα τους κοινωνικούς επιστήμονες τόσο στην Ελλάδα (βλ. Λαζαρίδου 1995), όπου εμφανίζονται μόνο αποσπασματικές αναφορές πάνω στο θέμα, όσο και διεθνώς όπου η πλειοψηφία των ερευνών είναι κοινωνιολογική¹. Επιστήμονες που έχουν ασχοληθεί με την οικιακή εργασία (Cock 1980, Chaney και Castro 1989, Kothari 1996), τονίζουν το βιβλιογραφικό κενό που παρατηρείται παρότι πρόκειται για «έναν τομέα απασχόλησης που για δύο ή και περισσότερους αιώνες αποτέλεσε τη μόνη και μεγαλύτερη οδό έμμισθης απασχόλησης για τις γυναίκες [...]» (Hansen 1989:4). Σε θεωρητικό επίπεδο, η μελέτη της οικιακής εργασίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω των ιδιαιτεροτήτων που την καθιστούν ιδανικό περιβάλλον για την παρατήρηση της αλληλοδιαπλοκής φύλου, συγγένειας, κοινωνικής τάξης και εθνοτικής ταυτότητας. Πρόκειται για εργασία με έντονη έμφυλη διαφοροποίηση (εργασία γυναικών και εργασιακή σχέση που θεωρείται πως αναπτύσσεται κυρίως ανάμεσα σε γυναίκες), και εργασία που λαμβάνει χώρα στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού, δηλαδή σε έναν χώρο και τομέα που συνδέεται άμεσα με τον οικογενειακό και συχνά συνδέεται με τη φροντίδα των παιδιών. Επιπλέον, πρόκειται για εργασιακή σχέση την οποία χαρακτηρίζει έντονη ταξική ανισότητα (εργασία από ανθρώπους με χαμηλό status και χαμηλές αποδοχές για ανθρώπους μεσοαστικών ή μεγαλοαστικών στρωμάτων). Τέλος, πρόκειται για εργασία την οποία επιτελούν συνήθως ομάδες εσωτερικών ή

¹ Μέχρι σήμερα, έχω εντοπίσει δύο μόνο ανθρωπολογικές μελέτες πάνω στην οικιακή εργασία. Της Hansen (1989), που αποτελεί μία προσπάθεια ανάδειξης των μετασχηματισμών του επαγγέλματος σε ένα ιστορικό πλαίσιο, καθώς και των παραγόντων που διαμόρφωσαν αυτούς τους μετασχηματισμούς, και της Constable (1997), που θέτει το ζήτημα της χρήσης της σεξουαλικότητας στο σχηματισμό σχέσεων εξουσίας μεταξύ εργοδοτών και οικιακών βοηθών.

εξωτερικών μεταναστών και συνεπώς για εργασιακή σχέση μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής εθνοτικής/εθνικής ταυτότητας.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει σε μία ανθρωπολογική προσέγγιση πάνω στο ζήτημα της οικιακής εργασίας με έμφαση στο παράδειγμα των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα στοχεύει στην περιγραφή των λόγων που διατυπώνονται στη ελληνικό συμπεριέχον για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς, λόγων που ταυτοχρόνως διαμορφώνουν το περιεχόμενο της έμμισθης οικιακής εργασίας γενικότερα. Επίσης, στοχεύει στην ανάδειξη των λόγων αλλά και πρακτικών των ελληνίδων εργοδοτριών και των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στο πλαίσιο της εργασιακής τους σχέσης.

1.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Μία ενασχόληση με τα παραπάνω θέματα είναι εμφανές ότι επιτυγχάνεται καλύτερα σε έναν αστακό χώρο και ιδιαίτερα στην Αθήνα, δεδομένου ότι ο μεγαλύτερος αριθμός Φιλιππινέζων μεταναστών ζει και οργανώνει τη ζωή του σε αυτή την πόλη. Πρόκειται λοιπόν για αστακή ανθρωπολογία, έναν σημαντικό κλάδο για την Ελλάδα όπου το μεγάλο μέρος της ανθρωπολογικής έρευνας έχει διεξαχθεί σε χωριά, κωμοπόλεις, ή γειτονιές², υπακούοντας, όχι πάντα ρητά, στην παραδοχή ότι η γεωγραφική οροθέτηση αποτελεί *de facto* όχι απλώς παράγοντα, αλλά κυρίαρχο παράγοντα διαμόρφωσης τρόπου σκέψης και κοινωνικών σχέσεων. Το χωριό, τόσο ως γεωγραφική όσο και ως συμβολική κοινότητα έχει αποτελέσει για πολλές γενιές ανθρωπολόγων την πρώτη επιλογή³, στη βάση της πεποίθησης ότι μία τέτοια θεώρηση παρουσίαζε σημαντικά πλεονεκτήματα. Μία έρευνα σε αστακό χώρο, προσφέρεται ίσως πολύ λιγότερο για τη δημιουργία “κομψών” μοντέλων (ομόκεντρων, γραμμικών, γενικά συμμετρικών), πιο εύκολα κατασκευάσιμων στο χωριό, όπου δίνεται συχνά η ψευδαίσθηση ενός μεγαλύτερου ελέγχου του “υλικού”, από την πλευρά του μελετητή. Επίσης, μεθοδολογικά και λόγω παράδοσης, δεν προσφέρονται στον αστακό χώρο πολλές “συνταγές” επιτέλεσης επιτόπιας έρευνας που να ξεφεύγουν από μία απλή μετάθεση της μεθόδου που ακολουθείται σε ένα χωριό. Η επιλογή μεθοδολογίας, απέτελεσε μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις αυτής της έρευνας.

² Αποτελείται από μελέτες που λαμβάνουν χώρα και αφορούν στην πλειοψηφία τους τον αγροτικό χώρο. Παράδειγμα αποτελεί η δουλειά του Campbell σε ορεινό Σαρακατσάνικο χωριό, της du Boulay στο γεωργικό Αμπέλι, της Friedl στα Βασιλικά, της Handman σε χωριό του Πηλίου, του Danforth στην Αγία Ελένη, του Herzfeld σε χωριό της Κρήτης, της Dubish σε χωριό της Τήνου, του Παπαταξιάρχη σε χωριό της Μυτιλήνης, του Λοΐζου σε χωριό της Κύπρου, της Hirschon σε προσφυγική γειτονιά του Πειραιά.

³ Αν δεν παρουσίαζε τη στερεότυπη μορφή του γινόταν μία προσπάθεια αναπαραγωγής του *χωριού* στο αστακό πλαίσιο.

Στην περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, το πρόβλημα ταύτισης της γεωγραφικής και της πολιτισμικής ομαδοποίησης των Φιλιππινέζων, είναι εμφανές. Άλλες κατοικούν μονίμως στα σπίτια των εργοδοτών τους που βρίσκονται σκορπισμένα σε διάφορες περιοχές της Αθήνας (κυρίως στα βόρεια προάστια), άλλες στα σπίτια τους που δε φαίνονται συγκεντρωμένα σε μία μόνο γειτονιά. Το σε ποιες περιοχές της Αθήνας υπάρχει μεγαλύτερη συγκέντρωση, ήταν μεν μία σημαντική πληροφορία αλλά ήταν προφανές ότι η έρευνα αυτή δεν μπορούσε να έχει ως γνώμονα τη γεωγραφική γειτνίαση. Έτσι μία κατηγοριοποίηση που κάνουν οι ανθρωπολόγοι συχνά αβασάνιστα, δεχόμενοι σχεδόν αξιωματικά ότι η γεωγραφική συγκέντρωση αποτελεί πάντα καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο των κοινωνικών σχέσεων αλλά και της διαμόρφωσης συλλογικών ταυτοτήτων και ταυτοτήτων υποκειμένων, δεν μπορούσε να γίνει στην μελέτη αυτή. Το πεδίο ορίστηκε όχι με όρους περιοχής, αλλά ως πεδίο σχέσεων που είναι σημαντικές για τους ανθρώπους που εμπλέκονται στη μελέτη (Hastrup και OIwig: 1997). Συγκεκριμένα, τη βάση αποτέλεσε η κατηγοριοποίηση που θέτει ο τίτλος: οικιακοί βοηθοί από τις Φιλιππίνες. Το χώρο υπέδειξαν τα ίδια τα υποκείμενα. Πρόκειται για τα σωματεία τους (KASAPI κ.α.), το σχολείο, τις καθολικές εκκλησίες όπου επίσημα και συλλογικά οργανώνονται ως μεταναστευτική ομάδα προκειμένου να επιτύχουν κάποιους στόχους. Επίσης, ο χώρος αυτός περιλαμβάνει τα σπίτια (boarding houses) όπου τις Κυριακές άνθρωποι από τις Φιλιππίνες συναντώνται για να συζητήσουν στη γλώσσα τους και να ανταλλάξουν κοινές εμπειρίες ως οικιακές βοηθοί, τα σπίτια όπου κάποιες/οι διαμένουν (εκτός εργασιακού περιβάλλοντος), όπως βέβαια και τις κατοικίες των εργοδοτών όπου συχνά ζουν όλο ή μέρος του 24ωρου.

Όλοι οι παραπάνω χώροι αποτέλεσαν πεδία συνάντησης μου με τις μετανάστριες από τις Φιλιππίνες. Κάποιοι όμως από τους χώρους αυτούς, αποδείχθηκαν περισσότερο προνομιακοί τόσο σε διαφορετικές- χρονικά- φάσεις της έρευνας, όσο και όσον αφορά τους στόχους της. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η επιδίωξη διαμόρφωσης μιας εικόνας για το τι αποτελεί κυρίαρχο λόγο, επιτεύχθηκε με επιτόπια έρευνα στο σχολείο, το σωματείο Kasari και τα άλλα σωματεία, και τις εκκλησίες. Μέσα από τη μελέτη αυτών των περισσότερο θεσμοθετημένων χώρων, προέκυψαν σημαντικά συμπεράσματα για τα κυρίαρχα μοντέλα μεταξύ των οποίων κινούνται τα υποκείμενα. Η έρευνα περιέλαβε τη δομημένη αρχικά συνομιλία με επίσημους εκπροσώπους της οργανωμένης Φιλιππινέζικης ζωής, όπως τα βασικά στελέχη του Kasari, τις δασκάλες του σχολείου, ιερείς εκκλησιών κ.α. Επίσης, περιέλαβε τη γνωριμία με όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους συμμετείχαν στα συλλογικά αυτά όργανα και τη συλλογή στοιχείων με τη μορφή άτυπων συζητήσεων.

Σε μία δεύτερη φάση, επιδιώχθηκε η συμμετοχή (δεδομένης πλέον της πρόσβασης) στα σπίτια όπου συγκεντρώνονται σε μέρες αργίας οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί (boarding houses), καθώς και επισκέψεις στα σπίτια όπου κάποιες από αυτές κατοικούν (όχι σπίτια εργοδοτών). Εδώ εφαρμόστηκε η μέθοδος της παρατήρησης με επαναλαμβανόμενες επισκέψεις επικεντρωμένες στην καταγραφή της διακόσμησης, και στον τρόπο ντυσίματος, αλλά πραγματοποιήθηκαν και ανοικτές συνεντεύξεις. Σκοπός της δεύτερης αυτής φάσης ήταν αφενός η διαμόρφωση μίας εικόνας για τη συγκρότηση του οικιακού χώρου και των σχέσεων που διαμορφώνονται στα πλαίσιά του (έμφυλων, συγγενικών), αφετέρου η συλλογή εθνογραφικών δεδομένων για το πώς οργανώνεται η ζωή στα εκτός εργασίας πλαίσια. Στις Κυριακάτικες συναντήσεις, αναζητήθηκαν οι λόγοι (τόσο σε λεκτικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο) μέσω των οποίων διαμορφώθηκαν συλλογικές ταυτότητες ("εθνοτικές", "φυλετικές", πολιτισμικές, ταξικές). Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε επίσης στο ρόλο της οικιακής εργασίας στη συγκρότηση των παραπάνω μοντέλων (με αναφορές σε αυτή σε λεκτικό επίπεδο), στην εννοιολόγησή της, και τέλος στη χρήση της στη διαπραγμάτευση των σχέσεων εργοδότη-εργαζόμενου (ανέκδοτα ή αφηγήσεις που αφορούν τους εργοδότες).

Σε ένα τρίτο και σημαντικότερο επίπεδο, έγινε μία προσπάθεια εισαγωγής στο διαπολιτισμικό πεδίο συνάντησης Ελλήνων εργοδοτών και Φιλιππινέζων εργαζομένων, τον οικιακό χώρο των πρώτων και οικιακό/εργασιακό χώρο των δεύτερων. Εδώ, προτιμήθηκε η περίπτωση δύο Φιλιππινέζων που ζουν σε σπίτια εργοδοτών. Την επιλογή αυτή στήριξε η ύπαρξη μίας συνεχούς διαπολιτισμικής επαφής, που επέτρεψε την καλύτερη παρατήρηση της πληθώρας τρόπων δράσης των υποκειμένων, και η δυνατότητα έμφασης στην κατηγορία της συγγένειας που διαφορετικά ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί. Επίσης, στην τρίτη αυτή φάση, έγινε το πέρασμα από τα θεσμοθετημένα σχήματα της πρώτης φάσης και τα άτυπα αλλά συλλογικά της δεύτερης, στο υποκείμενο. Οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν ήταν κυρίως η συμμετοχική παρατήρηση, αλλά και η συλλογή ιστοριών ζωής και η διαμόρφωση μίας πολύ προσωπικής σχέσης που επέτρεψε τη διαπίστωση των τομών των υπάρχοντων λόγων με τα προσωπικά βιώματα του υποκειμένου και τη συνακόλουθη εννοιολόγηση της δράσης του. Μία τέτοιου είδους προσέγγιση, θεωρώ πως συνέβαλε στον εμπλουτισμό δεδομένων που αφορούν τις πρακτικές των εργαζομένων στον οικιακό τομέα, και την άμεση λεκτική τους επικοινωνία με

τις εργοδότες⁴. Η δυσκολία εγκατάστασής μου σε σπίτι εργοδότη, αντιμετωπίστηκε με την εύρεση πρόθυμου εργοδότη μέσω φιλικών μου δικτύων. Επίσης μέσω φιλικών δικτύων πραγματοποιήθηκε η επαφή και οι δομημένες συνεντεύξεις με 25 εργοδότες (αριθμός ίσος με αυτόν των βασικών Φιλιππινέζων πληροφορητριών μου).

Η επικοινωνία με τις Φιλιππινέζες πληροφορήτριες έγινε σε όλες τις φάσεις της έρευνας στα αγγλικά και όχι στα tagalog, ενώ με τις Ελληνίδες στα ελληνικά. Στις Φιλιππίνες, μεγάλο μέρος του πληθυσμού μιλάει δύο με τρεις γλώσσες: tagalog, αγγλικά και τη διάλεκτο της περιοχής (όταν αυτή δεν είναι η tagalog)⁵. Η σύντομή μου επαφή με Φιλιππινέζες στην Αθήνα οδήγησε στην παρατήρηση ότι τα αγγλικά είναι η γλώσσα επαφής με τους "ξένους", ενώ μεταξύ τους οι άνθρωποι συνεννοούνται στην τοπική διάλεκτο αν είναι από την ίδια περιοχή, διαφορετικά με tagalog (ή taglish, κατά κάποιους πληροφορητές). Παρά την προσπάθεια απομάκρυνσης μου από την κατηγορία της "ξένης" και μάλιστα της ιθαγενούς (στην περιοχή που κατοικούν μετανάστες) "ξένης", η ατελής γνώση των tagalog (που απέκτησα με τη βοήθεια Φιλιππινέζας διδάσκουσα) αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα επιλογής της αγγλικής γλώσσας ως γλώσσας επικοινωνίας με τις πληροφορήτριές μου.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας προέκυψαν μέσα από επιτόπια έρευνα που διενεργήθηκε στην Αθήνα από τον Οκτώβριο μέχρι τον Μάιο του 2001.

1.3 ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΡΕΥΣΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΑ.

Η έμμισθη οικιακή εργασία είναι μία δραστηριότητα που θεωρείται πως έχει παντού χαμηλό status (Chaney και Castro 1989: 3)⁶. Οι εργοδότες είναι συνήθως μέλη της μεσαίας ή ανώτερης τάξης, ενώ οι εργαζόμενοι, μέλη της κατώτερης τάξης (Gogna 1989:83) και των κατωτέρων στρωμάτων της μεσαίας τάξης.

⁴ Μόνο η κοινωνιολογική μελέτη της Rollins (1985) περιελάμβανε δεδομένα που είχαν συλλεγεί από την ίδια στον εργασιακό χώρο. Όμως η ερευνήτρια απέκρυψε από τις εργοδότες της την επίσημη εργασιακή της ταυτότητα και υιοθέτησε προσωρινά την ταυτότητα της οικιακής βοηθού, προκειμένου να συγκεντρώσει "μη διαμεσολαβημένα" στοιχεία, κάτι που δεν θα εφαρμοστεί εδώ. Προτιμάται η σε ένα βαθμό συνειδητή, βιωμένη και σε ένα βαθμό ειλικρινής διαμεσολάβηση της παρατηρήτριας ως ανθρωπολόγου, παρά η προσωρινή και έτσι λιγότερο διαπραγματεύσιμη διαμεσολάβησή της ως οικιακής βοηθού.

⁵ Κατά την περίοδο της Ισπανικής κατοχής των Φιλιππίνων (1571-1896), τα Ισπανικά δε χρησιμοποιούνταν σε μεγάλη κλίμακα καθώς οι Ισπανοί μοναχοί αποφάσισαν από την αρχή, να προσηλυτίσουν στις πολλές τοπικές γλώσσες των Φιλιππίνων. Αντίθετα, η Αμερικανική κατοχή (1898-1946) συνοδεύτηκε από την καθολική εφαρμογή της αγγλικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της χώρας (Cannell 1999: 5).

⁶ Το χαμηλό αυτό status μπορεί εκτός από τους ερευνητές, να διαπιστώνουν και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι (Giles 1992: 73). Το περιεχόμενο όμως της έννοιας του status μεταβάλλεται σε διαφορετικά συμφραζόμενα, καθώς πρόκειται για μία "πολύ υποκειμενική έννοια" (Giles 1992: 76), και έτσι το χαμηλό status της οικιακής εργασίας αντιμετωπίζεται στην παρούσα έρευνα όχι ως καθολικό και αδιαμφισβήτητο αλλά υπό συνεχή διαπραγμάτευση από τα ίδια τα υποκείμενα.

Ιστορικά, εξαίρεση έχουν αποτελέσει οι λευκές γκουβερνάντες κατά τον 19ο αιώνα, που και πληρώνονταν πολύ καλύτερα από τις μαύρες βοηθούς, και απολάμβαναν ένα μεσο-αστικό status⁷ (Bakan και Stasiulis 1995: 318). Γενικά, η έμμισθη οικιακή εργασία φαίνεται να κινείται σε "άτυπα" πλαίσια⁸ ακολουθώντας την πορεία της άμισθης οικιακής εργασίας, που παρά τις όποιες προσπάθειες έχει αποτύχει στο να καθιερωθεί ως εργασία. Στο πλαίσιο αυτό, δεν καταγράφεται ή καταγράφεται ελάχιστα από τις κυβερνήσεις αλλά και από τις στατιστικές των κοινωνικών επιστημόνων (Romero 1992). Η μη καταγραφή της σχετίζεται άμεσα με τη μη αναγνώρισή της ως εργασία, καθώς δε φέρει τα χαρακτηριστικά εκείνα που ορίζει ένας κυρίαρχος (καπιταλιστικός) λόγος: «...κάτι που οι άνθρωποι βγαίνουν έξω να κάνουν για ένα σταθερό αριθμό ωρών κάθε μέρα...[Κάτι που] έχει να κάνει με την παραγωγή αγαθών ... ή με τη διαχείριση τους ή τις οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται με μία τέτοια παραγωγή...» (Delphy και Leonard 1992: 20). Κατά συνέπεια, αποτελεί εργασία χωρίς επιδόματα, χωρίς ασφάλεια, συχνά επικυρωμένη από μία «άτυπη εργασιακή σύμβαση που γίνεται μεταξύ δύο ανθρώπων» και κατά την οποία η χρηματική συναλλαγή δεν καταγράφεται από επίσημες κρατικές υπηρεσίες (Rollins 1985: 57, Delphy και Leonard 1992: 10, Giles 1992: 72, Πετρονώτη 1998: 209). Οι περισσότερες έρευνες που έχουν γίνει πάνω στην έμμισθη οικιακή εργασία επικεντρώνονται στο ότι πρόκειται για σχέση ταξικής ανισότητας, στις κακές συνθήκες εργασίας, τις χαμηλές αποδοχές, στην εκμετάλλευση που συνοδεύει μία «μαύρη εργασία»⁹. Η ταξική ανισότητα μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, συντηρείται από μία αποικιοκρατική κληρονομιά, μία ανάπτυξη που στηρίζεται σε εξαρτημένες οικονομίες, και μία πολυεθνική κυριαρχία που δημιουργεί ανεργία και χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Σε ένα άλλο επίπεδο, η σχέση αυτή ανα-παράγεται¹⁰ μέσα από τις μεταφορές του φύλου, της συγγένειας, της πολιτισμικής ταυτότητας. Η έμμισθη οικιακή εργασία βρίσκεται στο τελευταίο σκαλοπάτι της εργασιακής κλίμακας γιατί είναι εργασία γυναικών, εργασία μεταναστών/ "ξένων". Το χαμηλό της status αποδίδεται στα πλαίσια ενός

⁷ Η κοινωνική τάξη των οικιακών βοηθών (συχνά μεταναστριών) δεν αποτελούσε, ούτε αποτελεί σταθερή παράμετρο. Κατά τον 19ο αιώνα, οι Βρετανίδες που ταξίδευαν στην Νότιο Αφρική για να εργαστούν ως οικιακές βοηθοί, ανήκαν -όσο ζούσαν στη χώρα τους- στην εργατική αλλά και στην μεσαία τάξη. Η μετανάστευση στη Νότιο Αφρική, σήμαινε για τις γυναίκες της εργατικής τάξης ανοδική κοινωνική κινητικότητα, μέσω της βελτίωσης της οικονομικής τους κατάστασης, της σύναψης γάμου, και της αναγνώρισής τους ως φυλετικά ανώτερων από τους μαύρους βοηθούς. Για τις γυναίκες της μεσαίας τάξης, σήμαινε αποφυγή της απόλυτης και τραυματικής πτώσης τους στην κατώτερη τάξη. Στη νέα χώρα η πτώση ήταν πιο ήπια και το status σαφώς ανώτερο από αυτό της πλειοψηφίας των μεταναστριών (λόγω εκπαίδευσης και πολιτισμικής/φυλετικής προέλευσης) (Swaisland 1993).

⁸ Όπως ορίζεται από τους Ν. Βαΐου και Κ. Χατζημιχάλη (1997).

⁹ Εδώ εντάσσεται η μελέτη της Cock (1980), των Chaney και Castro (1989), του Alcid (1989), των Heyzer, Lycklama κ.α. (1992).

¹⁰ Η παύλα στο όρο ανα-παραγωγή, χρησιμοποιείται με την σημασία που της δίνει η Hollway προκειμένου να υπερηγήσει το εμπόδιο της απουσίας κοινωνικής αλλαγής. Δηλώνει ότι κάθε καθημερινή πρακτική είναι μία παραγωγή, της οποίας τον νόημα μπορεί να συμβάλει στην διατήρηση μίας διαφοράς (ταξικής, έμφυλης, πολιτισμικής) ή στην τροποποίησή της.

κυρίαρχου λόγου στο ότι αποτελεί γυναικεία εργασία που επιτελείται χωρίς να χρειάζεται ειδικευση, λόγω των “φυσικών” γυναικείων προσόντων, μίας “φυσικής” σχέσης των γυναικών με ό,τι αφορά το σπίτι.

Στην παρούσα έρευνα, οι ιστορίες ζωής και συνεντεύξεις που συνελέγησαν από Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς και οι συνεντεύξεις με εργοδότες, αναδεικνύουν το ρευστό περιεχόμενο και τον άτυπο χαρακτήρα της οικιακής εργασίας, όσον αφορά τις χρηματικές της απολαβές, το ωράριο, τα καθήκοντα που απαιτούνται. Ειδικά στην περίπτωση των εσωτερικών οικιακών βοηθών στην οποία και επικεντρώθηκε η έρευνα αυτή (λόγω της ιδιόμορφης συγκέντρωσης των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών σε αυτόν τύπο απασχόλησης), παρατηρείται μία μεγάλη ποικιλομορφία και απόκλιση από όλα εκείνα τα σημεία που συγκροτούν τα τυπικά χαρακτηριστικά της εργασίας, ποικιλομορφία την οποία οι εργοδότες (και λιγότερο οι οικιακές βοηθοί), ανεξάρτητα από κοινωνική θέση, μόρφωση, και πολιτική τοποθέτηση, αντιμετωπίζουν και ανα-παράγουν χωρίς ιδιαίτερη αμφισβήτηση (όταν, σπάνια, διατυπώνονται ρητά από τις εργοδότες κάποιες αντιρρήσεις για τον εξουσιαστικό της χαρακτήρα, αυτές δεν επιβεβαιώνονται και πρακτικά).

Η σύναψη συμβολαίου μεταξύ Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού και εργοδότης κρίνεται απαραίτητη μόνο για την απόκτηση άδειας εισόδου της οικιακής βοηθού στη χώρα¹¹. Η πλειοψηφία των οικιακών βοηθών (70%) ήρθε στη χώρα με συμβόλαιο, αλλά ποτέ δεν το ανανέωσε. Το συμβόλαιο αυτό, είχε κατά γενική ομολογία (των εργοδοτριών και των οικιακών βοηθών) εικονικό χαρακτήρα, καθώς αυτά που ανέγραφε ουδέποτε τηρήθηκαν (προς μεγάλη έκπληξη και απογοήτευση κάποιων Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών), ούτε όσον αφορά τον μισθό, ούτε τις ώρες εργασίας ή τα καθήκοντα. Η ερώτηση αν η συμφωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών ήταν έγγραφη, προκαλούσε σχεδόν πάντοτε το αμήχανο γέλιο των εργοδοτριών που, προφανώς, θεωρούσαν το συμβόλαιο απολύτως ανάρμοστο σε μία τέτοιου είδους άτυπη, σχεδόν εκ φύσεως,

¹¹ Σε αντίθεση με άλλες δυτικές χώρες όπου η πρόσληψη οικιακών βοηθών γίνεται συνήθως μέσα από γραφεία εύρεσης εργασίας, στην Ελλάδα κυριαρχεί η πρόσληψη μέσα από συγγενικά ή φιλικά δίκτυα. Οι Φιλιππινέζες πληροφορήτριες από τις οποίες προέκυψε το υλικό της έρευνας αυτής, ήρθαν στην Ελλάδα είτε με απευθείας συνεννόηση με τον εργοδότη μέσα από δικά τους συγγενικά δίκτυα, είτε μέσα από γραφεία εύρεσης εργασίας στις Φιλιππίνες. Μετά την είσοδό τους, όμως, στην χώρα και σε κάθε αλλαγή εργοδότη που έκαναν στη συνέχεια, απέφευγαν σταθερά τη χρήση γραφείων εύρεσης εργασίας τα οποία (από την προηγούμενη εμπειρία τους στις Φιλιππίνες) αντιμετώπιζαν με καχυποψία και φόβο και προτιμούσαν την χρήση των συγγενικών και φιλικών δικτύων τους.

εργασιακή συναλλαγή. Η αντίδραση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, από την άλλη, ένα σκυθρωπό πρόσωπο και ένα κοφτό και κατηγορηματικό «νο», φανέρωνε μια δυσαρέσκειά για την απουσία νομικής κάλυψης και πιθανότατα μία διαφορετική αντίληψη για το επάγγελμά της οικιακής βοηθού.

Οι αμοιβές των εσωτερικών Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών τη δεκαετία του '90 κυμαίνονταν στις 50.000-120.000 (όταν οι Ελληνίδες οικιακές βοηθοί που δούλευαν 6ωρο έπαιρναν τον ίδιο πάνω-κάτω μισθό). Σήμερα, οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί πληρώνονται από 170.000 μέχρι 250.000 δραχμές για μία εργασία που διαφέρει τρομακτικά τόσο στο ωράριο όσο και στα καθήκοντα που απαιτεί (ο μισθός δίνεται συνήθως σε δραχμές, αλλά σε κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις σε δολάρια). Η διαφοροποίηση αυτή δεν παρατηρείται μόνο από σπίτι σε σπίτι, αλλά συνήθως και από χρόνο σε χρόνο οπότε η οικιακή βοηθός διαπιστώνει ότι οι αρμοδιότητές της αυξάνονται ραγδαία, και δυσανάλογα με τον μισθό της. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση οικιακής βοηθού που προσελήφθη για μερική απασχόληση για τη φύλαξη νεαρού παιδιού. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, και με την πλήρη συγκατάθεσή της άρχισε να εργάζεται ως εσωτερική με τον όρο να κάνει και κάποιες ελαφριές δουλειές στο σπίτι. Λόγω ασθένειας της εργοδότης, η οικιακή βοηθός ανέλαβε σταδιακά όλες τις εργασίες του σπιτιού, συν το μαγείρεμα, ενώ τον τρίτο χρόνο της, βρέθηκε να αναλαμβάνει και τα καθήκοντα του εργοδότη της (ψώνια, καθαριστήριο). Ταυτοχρόνως φρόντιζε νυχθημερόν την άρρωστη εργοδότητά της, και την ηλικιωμένη μητέρα αυτής όταν επισκέπτονταν το σπίτι. Σε μία πενταετία, η οικιακή βοηθός από τις Φιλιππίνες βρέθηκε να εκτελεί καθήκοντα που αναλογούσαν σε τρεις τουλάχιστον εργαζόμενες γυναίκες: καθαρίστρια, μαγείρισσα, νταντά, αποκλειστική νοσοκόμα. Ο μισθός της συγκεκριμένης οικιακής βοηθού, ουδέποτε παρουσίασε αύξηση μεγαλύτερη από τις 5.000 το χρόνο που είχε προφορικά συμφωνηθεί. Το φαινόμενο της επέκτασης των καθηκόντων της εσωτερικής οικιακής βοηθού είναι συνηθισμένο και σχεδόν συνυφασμένο με τον χαρακτήρα της οικιακής εργασίας όπως διαμορφώνεται στο ελληνικό πλαίσιο. Όλες οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί με τις οποίες συνομίλησα είχαν να αφηγηθούν ιστορίες εργοδοτριών που σταδιακά τους ανέθεσαν καθήκοντα πέρα από τα αρχικώς συμφωνηθέντα. Άλλοτε, η οικιακή βοηθός όφειλε να επισκέπτεται το γραφείο του εργοδότη της και να λειτουργεί ως γραμματέας τις ημέρες που εκείνος έλειπε, άλλοτε αναγκαζόταν να καθαρίζει το κατάστημα της εργοδότης, ή το εξοχικό της, ή το σπίτι συγγενικών της προσώπων, ή φίλων (όπου καλύτερη περίπτωση η εργασία θεωρούνταν ως αναγκαστική υπερωρία). Στις εργασίες που επιβάλλονταν σταδιακά στις οικιακές βοηθούς πρέπει να αναφερθεί ο καθαρισμός πισίνας, η βόλτα και περιποίηση οικιακών ζώων, και το κουβάλημα των αντικειμένων αγοράς της εργοδότης κατά τη βόλτα της στα μαγαζιά. Η πιο

συνηθισμένη περίπτωση επέκτασης των καθηκόντων παρουσιαζόταν κατά τις καλοκαιρινές διακοπές, όταν πολλές Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί μεταφέρονταν στην εξοχική κατοικία των εργοδοτών και φρόντιζαν την καθαριότητα, τη φύλαξη παιδιών, και το μαγείρεμα. Στην περίπτωση των εσωτερικών Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, οι περισσότερες εργοδότες αναλάμβαναν από ένα σημείο και πέρα την ασφάλιση της υπαλλήλου τους, αν και παρουσίαζαν σοβαρές καθυστερήσεις, αμέλεια, ακόμα και άρνηση για την προετοιμασία των απαραίτητων δικαιολογητικών για την έκδοση λευκής και πράσινης κάρτας.

Όσον αφορά στο ωράριο των εσωτερικών οικιακών βοηθών, χαρακτηρίζεται από πλήρη ρευστότητα τόσο κατά την αρχική συμφωνία όσο και στη συνέχεια. Η ρευστότητα του ωραρίου δείχνει να είναι σύμφυτη με τον χαρακτήρα της εσωτερικής οικιακής εργασίας και βασικό κριτήριο διάκρισης της από την εξωτερική (άλλα κριτήρια είναι η διαμονή της οικιακής βοηθού στο σπίτι και, συχνά, το εκτεταμένο εύρος των καθηκόντων της). Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί ανέφεραν στο σύνολό τους το ρευστό ωράριο ως έναν από τους βασικούς παράγοντες αποφυγής της εσωτερικής εργασίας, ενώ ως άλλοι παράγοντες αναφέρθηκαν ο φόρτος εργασίας, και οι χαμηλές αποδοχές. Το ωράριο των πληροφορητών παρότι παρουσίαζε μεγάλη ποικιλομορφία ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις εξαντλητικό. Σε αρκετές περιπτώσεις η οικιακή βοηθός έπρεπε να ξυπνάει στις 6.00 προκειμένου να αρχίσει την προετοιμασία των πρωινών της οικογένειας (πρώτο πρωινό στις 7.00 για το παιδί, δεύτερο στις 7.30 για τον εργοδότη, και τρίτο στις 8.30 για την εργοδότρια), στη συνέχεια να καθαρίσει το σπίτι, να μαγειρέψει, να ετοιμάσει το τραπέζι, να σερβίρει (γύρω στις 14.00-15.00), να καθαρίσει το τραπέζι, να πλύνει τα πιάτα. Το μεσημέρι συνήθως υπήρχε ένα δώρο διάλειμμα για να φάει η ίδια και να ξεκουραστεί στο δωμάτιό της. Στη συνέχεια άρχιζε το πλύσιμο των ρούχων, το σιδέρωμα και οι όποιες άλλες εργασίες. Το βράδυ, πολλές φορές οι οικιακές βοηθοί έπρεπε να προετοιμάζουν δείπνα, ή πάρτι και να μένουν ξάγρυπνες μέχρι αργά τη νύχτα, μετά την αποχώρηση των καλεσμένων (3.00-4.00 το πρωί)¹². Έχουν αναφερθεί περιπτώσεις όπου η οικιακή βοηθός δεν είχε στη διάθεσή της ούτε τον απαραίτητο χρόνο να κάνει το μπάνιο της, καθώς οι κλήσεις της από τον εργοδότη ήταν συνεχείς, ενώ άλλοτε, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που ο εργοδότης ήταν άρρωστος, όφειλε να κοιμάται στο πλάι του και να ξυπνάει πολλές φορές κατά τη διάρκεια της νύχτας για να τον φροντίσει.

¹² Ανάλογα εξαντλητικά ωράρια εργασίας περιγράφονται στο φιλμ *Brown Women, Blonde Babies* της Mari Bote όπως αναφέρει η Grace Chang (2000).

Για την πλειοψηφία των εργοδοτών, εσωτερική οικιακή βοηθός σημαίνει εργαζόμενη είτε 10-18 ώρες το 24ωρο, ή εργαζόμενη διαθέσιμη 24 ώρες το 24ωρο. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση εργοδότη όταν ρωτήθηκε ποιο ήταν το ωράριο των τριών οικιακών βοηθών που είχε απασχολήσει κατά καιρούς:

Η πρώτη είπαμε, ήταν εσωτερική, για τη δεύτερη και την τρίτη δε θυμάμαι ωράριο...να υπολογίζετε 9.00-18.00 ή 9.00-19.00, αρκετές ώρες, δηλαδή πάνω από 8ωρο, αλλά όχι πολύ πάνω, 8-9 ώρες, εκεί.

Η έλλειψη μνήμης του ωραρίου της εσωτερικής οικιακής βοηθού από τις περισσότερες εργοδότες, και η δυσκολία παροχής από μέρος τους μιας σαφούς απάντησης, αναδεικνύει μία συγκεκριμένη και χαρακτηριστική πτυχή της οικιακής εργασίας, αυτή του ασύμβατου της φύσης της με την ύπαρξη ωραρίου. Η οικιακή εργασία που επιτελείται σε σπίτι όπου διαμένει η εργαζόμενη, είναι μία εργασία ασαφής, χωρίς όρια, άτυπη, χωρίς προσωπικό χώρο και χρόνο. Η οικιακή βοηθός βυθίζεται στους ρυθμούς των μελών της οικογένειας με την οποία ζει, και διασπάται για την εξυπηρέτηση των πολλαπλών αναγκών τους. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, επινοεί τρόπους και στρατηγικές διατήρησης μιας κανονικότητας όσον αφορά την εργασία της, και ορισμού της προσωπικότητάς και σωματικότητάς της σε έναν χώρο και χρόνο που φαίνεται να ελέγχεται αποκλειστικά από άλλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΙΕΧΟΝ

Η έμμισθη οικιακή εργασία είναι σε πολλά μέρη του κόσμου «φυλετικοποιημένη» (Glavanis 1995), αποτελεί δηλαδή εργασία που προορίζεται για ομάδες διαφορετικής πολιτισμικής ταυτότητας. «[Σ]την Ινδία, τη Νότιο Αφρική, και τις Ηνωμένες Πολιτείες [...] μία φυλετικά ή εθνοτικά υποτελής ομάδα “γκετοποιείται” στο επάγγελμα» (Rollins 1985: 57), στη Γαλλία το ένα τρίτο των εργαζόμενων μεταναστριών δούλευαν ως οικιακές βοηθοί (Βεντούρα 1993: 236), στην Πορτογαλία στον τομέα της οικιακής εργασίας απασχολείται το μεγαλύτερο ποσοστό (22%) μόνιμων μεταναστών (Ψημμένος 1995: 47)¹³, ενώ το ίδιο ισχύει και για τους Πορτογάλους μετανάστες στο Λονδίνο (Giles 1992: 70). Στην Ευρώπη, στις δεκαετίες του 1980 και 1990 παρατηρείται μία επικράτηση των γυναικών στη μετανάστευση, ενώ ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας «ο τύπος εργασίας παροχή προσωπικών υπηρεσιών που είναι τώρα διαθέσιμος [...] προσελκύει εργαζόμενες γυναίκες μετανάστριες [...]» (Πετρινώτη 1993: 62). Πολλές μελέτες πάνω στην οικιακή εργασία επικεντρώνονται σε ομάδες πολιτισμικά άλλων μεταναστών και συνήθως λαμβάνουν χώρα σε οικονομικά ισχυρά κράτη¹⁴. Η Hansen αναφέρει πως κατά την αποικιακή περίοδο στη Ζάμπια, η φυλή ήταν το χαρακτηριστικό εκείνο που χρησιμοποιούνταν για να ορίσει τη διαφορά και την ιεραρχία μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, ενώ η Πετρονώτη αναφέρει κάτι ανάλογο για την περίπτωση των Ερυθραίων μεταναστών στην Αθήνα (Πετρονώτη 1998: 215-216). Ο ρατσισμός αποτελεί ακόμα στοιχείο έντασης (Πετρονώτη 1998: 213,243) και αναφέρεται από οργανώσεις και συνδικάτα οικιακών βοηθών ως ένα από τα βασικά σημεία πάλης γι’ αυτές (Chaney και Castro, 1989: 7). Στη Δύση, ένας κυρίαρχος λόγος, έχοντας συνδέσει τον μη-Δυτικό “ξένο” με κάτι κατώτερο, τον θεωρεί τον πλέον κατάλληλο για οικιακή εργασία: εργασία χωρίς status, χωρίς κίνητρα, χωρίς ασφάλεια, χωρίς αναγνώριση. Από την άλλη, ο κυρίαρχος αυτός λόγος παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Ο “ξένος” δεν είναι ένας. Η ταξική και θρησκευτική ταυτότητα μπορεί να τον διαφοροποιεί έντονα. Στην Ιταλία, την Ελλάδα, και τον Καναδά, η παρουσία στην οικιακή ομάδα οικιακών βοηθών που προέρχονται από τις Φιλιππίνες, χρησιμοποιείται για την κοινωνική αναβάθμισή της, κάτι που δεν συμβαίνει όταν οι οικιακές βοηθοί προέρχονται από τη Σομαλία,

¹³ Ο Ψημμένος αναφέρει ακόμα την οικιακή εργασία σε σπίτια της Αθηναϊκής μεσαίας τάξης, ως έναν από τους τέσσερις κλάδους στους οποίους απασχολείται η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών (του δείγματός του) στην Ελλάδα (Ψημμένος 1995: 162).

¹⁴ Έτσι η μελέτη της Glenn (1986) αφορά Γιαπωνέζες-Αμερικανίδες στις Η.Π.Α., της Colen (1989) γυναίκες από τις Δυτικές Ινδίες στη Νέα Υόρκη, της Constable (1997) Φιλιππινέζες στο Hong Kong, της Shell (1997) Σομαλές και Φιλιππινέζες στην Ιταλία κ.α. Στις μη οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες, όπως χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής, η οικιακή εργασία στελεχώνεται συχνά από εσωτερικές μετανάστριες (Cock, 1980, Gogna 1989, Mohammed 1989).

την Αλβανία ή τις Δυτικές Ινδίες (Chill 1997, Iosifides 1997, Bakan και Stasiulis 1995).

Ο λόγος που παρουσιάζει ως “καλύτερες”, γυναίκες μίας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας, συχνά επιβάλλεται και με τη βοήθεια των γραφείων στρατολόγησης, των μέσων δηλαδή διάχυσης πληροφοριών για τις οικιακές βοηθούς. Στον Καναδά, τα γραφεία αυτά προβάλλουν τις Φιλιππινέζες ως περισσότερο “επαγγελματίες” από τις οικιακές βοηθούς από την Καραϊβική (Bakan και Stasiulis, 1995), ενώ στην Ιταλία οι τελευταίες τοποθετούνται κάτω από τις Σομαλές (Chell,1997)¹⁵. Η αντίσταση των εργαζομένων στις παρούσες συνθήκες εργασίας τους (μέσα από συλλογικές στρατηγικές), προκαλεί συχνά στους εργοδότες μία επανενοιολόγηση και επαν-ιεράρχηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας¹⁶.

Αλλού, το κράτος είναι ο ρυθμιστής του κυρίαρχου μοντέλου για την οικιακή βοηθό. Στη Μαλαισία, ο “θρησκευτικός” νόμος, μέσω του Υπουργείου Εξωτερικών, όριζε τις Ινδονήσιες ως οικιακές βοηθούς κατάλληλες για Μουσουλμάνες Μαλαισίες, ενώ τις Φιλιππινέζες ως κατάλληλες για μη Μουσουλμάνες. Στη περίπτωση της Ελλάδας, θα αναζητηθεί το περιεχόμενο αυτής της σχεδόν αδιαμφισβήτητης ταξικής και πολιτισμικής ιεράρχησης, μέσα από δύο βασικά μέσα διαμόρφωσης εικόνων, του Τύπου και των ίδιων των εργοδοτριών.

2.1 ΟΙ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΕΣ ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΒΟΗΘΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ

Στο ελληνικό συμπεριέχον, οι κυρίαρχοι λόγοι για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς συγκροτούνται κυρίως μέσα από λόγους στους οποίους οι γυναίκες αυτές αποτελούν μεταφορά για να οριστούν άλλες κατηγορίες, συνήθως η εθνοτική ταυτότητα και η τάξη. Στην ανάλυση που θα επιχειρήσω ακολουθώ τον ισχυρισμό της McClintock ότι η φυλή (και η εθνική και εθνοτική ταυτότητα), το φύλο, και η τάξη υπάρχουν τόσο μέσα όσο και μέσω της σχέσης της μιας με την άλλη με αντιφατικούς συχνά, και αλληλοσυγκρουόμενους τρόπους και με αυτή την έννοια αποτελούν συναρθρωμένες κατηγορίες (McClintock 1995: 5).

¹⁵ Αυτές οι “φυλετικές” ή “εθνοτικές” διακρίσεις που χρησιμοποιούνται για να διαμορφώσουν σχέσεις εξουσίας μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών διαμορφώνουν ταυτόχρονα ιεραρχήσεις μεταξύ των ίδιων των εργαζομένων (Chin 1998: 140).

¹⁶ Έτσι για παράδειγμα, οι Φιλιππινέζες στον Καναδά, από τη στιγμή που άρχισαν να συνδικαλιζονται μετατράπηκαν από ολιγαρκείς και οικονόμες, σε «άπληστες» γυναίκες που εκμεταλλεύονται εγωιστικά το Καναδέζικο σύστημα για τους μετανάστες μόνο και μόνο για το χρήμα (Bakan και Stasiulis 1995: 323).

Η κυρίαρχη ρητορική για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς συγκροτείται στην Ελλάδα τόσο από τα μέσα ενημέρωσης, όσο και από τους ίδιους τους εργοδότες. Παρότι, στον ελληνικό τύπο υπάρχει μία εμφανής έλλειψη άρθρων αναφορικά με τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς, αλλά και τις οικιακές βοηθούς γενικότερα, υπάρχει συχνή αναφορά στις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς σε μία πληθώρα άρθρων αναφορικά με τελείως διαφορετικά ζητήματα. Μέσα από τη μεταφορά της Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού ορίζονται τόσο τα χαρακτηριστικά ατόμων όσο και ομάδων ανθρώπων (Αμερικανών, Ευρωπαίων, Ελλήνων), έχουμε δηλαδή στην περίπτωση αυτή την μεταφορά και εσωτερίκευση μίας εξωτερικής "απειλής" (η ξένη Φιλιππινέζα εργαζόμενη) σε άτομα και ομάδες που βρίσκονται εντός της κοινότητας (των Ελλήνων), αλλά και τη μεταφορά και εσωτερικέυσή της σε άλλες ομάδες εκτός της κοινότητας (Αμερικάνους, Ευρωπαίους).

Αρκετά συχνά, ο όρος «Φιλιππινέζα» ή «Φιλιππινέζες» συναντάται στην ρητορική των πολιτικών προσώπων της Ελλάδας, όπου η νοηματοδότησή του ποικίλει. Ο όρος που δηλώνει την εθνική ταυτότητα των μεταναστριών, χρησιμοποιείται ως μεταφορά για την οικιακή βοηθό, ενώ συνακόλουθα αυτή χρησιμοποιείται ως μεταφορά για την παθητικότητα, την υποτέλεια, την δειλία. Ο βουλευτής Β. Κεδίκογλου ασκώντας κριτική στην κυβέρνηση για το θέμα της Ιονικής Τράπεζας το 1998, αναφέρει ότι «ήταν μεγάλο λάθος που άφησαν απ' έξω το διεθνές τραπεζικό σύστημα και δεν υπήρχε εκτίμηση μεγάλης ξένης εταιρείας για την Ιονική, όταν ακόμη και για μια Φιλιππινέζα υπάρχει συστατική επιστολή για να προσληφθεί»¹⁷. Εδώ ο όρος παραπέμπει εμφανώς στην επαγγελματική ιδιότητα της γυναίκας από τις Φιλιππίνες, μια ιδιότητα που τοποθετείται στο χαμηλότερο σκαλοπάτι στο αξιακό σύστημα της κοινωνίας. Στο λόγο που παρουσιάζει τους Έλληνες ουραγούς των "δυτικών" κρατών συναντάται συχνά η μεταφορά της Φιλιππινέζας γυναίκας, που με τη σειρά της αποτελεί μεταφορά της γυναίκας οικιακής βοηθού. Στο ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο, η γυναίκα –γενικότερα– συναντάται ως μεταφορά για την Ελλάδα όπως φανερώνεται μέσα από δύο παραδείγματα απεικονίσεων/λόγων ήδη από τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης. Από τη μια, εμφανίζεται το μοντέλο της δοξαστικής Ελλάδας μέσα από την απεικόνιση της Ελλάδας ως νεαρής κοπέλας σε πίνακα του Μανιάτη αγωνιστή Παναγιώτη Ζωγράφου κάτω από την επίβλεψη και τις οδηγίες του στρατηγού Μακρυγιάννη στο χρονικό διάστημα 1836-1839 (Σταμέλος 1993:129). Από την άλλη κυριαρχεί ο λόγος της αξιοθρήνητης, φτωχικής, μίζερης Ελλάδας που συμπυκνώνεται στον ειρωνικό όρο «Ψωροκώσταινα», από το όνομα μιας ζητιάνας που ζούσε στο Ναύπλιο επί Καποδίστρια (Ελληνικό Λεξικό: 868). Σε άλλες

¹⁷ *Τα Νέα*, 26-8-1998, Σελ: Ν50.

αφηγήσεις χρησιμοποιείται η μεταφορά της οικιακής βοηθού για να περιγραφεί η υποτίμηση της λόγιας προς την λαϊκή λογοτεχνία και τη δημοτική γλώσσα. Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) σχολιάζοντας τη γλώσσα του Ερωτόκριτου την χαρακτηρίζει την «άσχημη υπηρέτρια» των ελληνικών γραμμάτων. Σήμερα, η χρήση μεταφορών που περιλαμβάνουν τη γυναίκα ή τη γυναίκα/υπηρέτρια για να προβληθεί η αντίθεση του κλασικού λαμπρού παρελθόντος με το αμφίβολο ελληνικό παρόν και μέλλον, είναι συχνή όπως βεβαιώνουν οι δηλώσεις πολιτικών και άλλων δημοσίων προσώπων στον Τύπο. Ο Π. Κρητικός, Α΄ Αντιπρόεδρος της Βουλής αντιπαραθέτει το αρχαιοελληνικό μεγαλείο με τη μελλοντική υποτελή θέση της Ελλάδας αντικαθιστώντας το παλιότερο "Ψωροκώσταινα" με το "Φιλιπινέζα": «Είναι κρίμα οι απόγονοι του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και του Κοραή να είναι αύριο οι Φιλιπινέζες της Ευρώπης»¹⁸. Αλλού, οι Ευρωπαίοι "εργοδότες" των Ελλήνων "Φιλιπινέζων" είναι οι "Φιλιπινέζες" των ανώτερων από αυτούς οικονομικά Αμερικάνων* στην τηλεοπτική εκπομπή της NET Τελική Ευθεία συζητώντας για το μάθημα που έδωσε η Αμερική στην Ευρώπη λένε: «Κάνατε το ευρώ; Παρά ταύτα είσαστε οι Φιλιπινέζες [της Αμερικής]!»¹⁹, ενώ υποψήφιος ευρωβουλευτής της Πολιτικής Άνοιξης δηλώνει: «η Ευρώπη έχει μετατραπεί – επιτρέψτε μου τον όρο- σε "Φιλιπινέζα" της κυρίας Ολμπράϊτ»²⁰. Το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται και αλλού: «Αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, "μιντιάδες", και τόσοι "εκλεκτοί του λαού" έχουν πείσει τον κοσμάκη ότι οι Αμερικάνοι είναι γενικώς "δολοφόνοι των λαών", ότι οι Ευρωπαίοι είναι γενικώς "Φιλιπινέζες", ότι οι λαοί ετοιμάζονται....»²¹, ενώ σε άλλο άρθρο είναι οι ηγέτες της ΟΝΕ που «όταν δεν είναι οι Φιλιπινέζες των Αμερικανών, εμπορεύονται όπλα με τους πλέον»²². Στον αντίποδα αυτών των δηλώσεων βρίσκεται η ανάδειξη της προηγμένης πολιτισμικά Δύσης που επιβεβαιώνεται από την λογοτεχνική της παραγωγή (Σαίξπηρ), την εποχή που η Ελλάδα ήταν κομμάτι της οθωμανικής αυτοκρατορίας «μιλάμε για πριν από τέσσερις αιώνες "και" όταν [...] στην Ελλάδα είχαμε μετατραπεί σε φιλιπινέζες του τελευταίου φαντάρου της οθωμανικής αυτοκρατορίας»²³.

Οι Φιλιπινέζες οικιακές βοηθοί χρησιμοποιούνται όμως και ως μεταφορά για να οριστεί η παθητικότητα και δειλία συγκεκριμένων ατόμων (ανδρών) ή επαγγελματικών ομάδων, και υποκαθιστούν σε κάποια συμφραζόμενα τους παλαιότερους όρους "γυναίκα" ή "γυναϊκούλα" ή "κότα" (μεταφορά κατεξοχήν για γυναίκες) που χρησιμοποιούνταν με παρόμοιο τρόπο. Ο "πραγματικός" άντρας δεν

¹⁸ εφ. *Τα Νέα*, 20.3.1999.

¹⁹ εφ. *Τα Νέα*, 3.4.1999.

²⁰ εφ. *Τα Νέα*, 7.6.1999.

²¹ εφ. *Το Βήμα*, 25.4.1999.

²² εφ. *Το Βήμα*, 28.3.1999.

²³ εφ. *Τα Νέα*, 5.3.1999.

ορίζεται πια σε αντιπαραβολή με τη γυναίκα ή την ασήμαντη γυναίκα, αλλά με την ξένη γυναίκα που εργάζεται ως οικιακή βοηθός, και ακόμα περισσότερο με την εξ ανατολών ερχόμενη γυναίκα που εργάζεται ως οικιακή βοηθός δημιουργώντας ένα αντιθετικό ζεύγος που λειτουργεί κατ' αναλογία με το ντόπιος/ξένος, αφέντης/δούλα, Δύση/Ανατολή, πρόοδος/στασιμότητα. Στο χώρο του επαγγελματικού ποδοσφαίρου, ενός χώρου αναφοράς της ανδρικής mucho ταυτότητας, ο χαρακτηρισμός κάποιου ως «Φιλιππινέζα» προκαλεί έντονες αντιδράσεις όπως φανερώνουν τα παρεπόμενα της δήλωσης του προέδρου της ΑΕΚ προς τα μέλη της ΕΠΟ: «Αποδείχθηκε δυστυχώς ότι οι σύμβουλοι της ΕΠΟ είναι Φιλιππινέζες. Ντροπή τους για την απόφαση ...»²⁴, ενώ σε άλλη περίπτωση το πάγωμα καθάρσεως του μέλους της ΕΠΑΕ Βίκτωρα Μ., περιγράφεται από άλλο μέλος ως πράξη δειλίας και υποχώρησης σε άνωθεν πιέσεις με τη δήλωση: «Είστε Φιλιππινέζες του Βίκτωρα»²⁵. Στον αθλητικό επίσης χώρο, εμφανίζεται και η δήλωση του προπονητή Γ. Ιωαννίδη που αποκαλεί τον πιλότο αεροσκάφους «Φιλιππινέζα» μετά την άρνησή του να παραβεί τους κανόνες αερομεταφοράς: «πρώτη φορά βλέπω πιλότο....Φιλιππινέζα»²⁶ φέρεται να είπε ο διάσημος προπονητής. Ο προσβλητικός χαρακτηρισμός «Φιλιππινέζα» έχει ένα ευρύ πεδίο εφαρμογής, έξω από τον ανδροκρατούμενο αθλητικό χώρο και τον χώρο των αερομεταφορών, και χρησιμοποιείται στην κόντρα καλλιτεχνών με τις γκαλερί καθώς σε άρθρο αναφέρεται ότι «οι καλλιτέχνες συμπεριφέρονται σαν τις Φιλιππινέζες [ενώ] οι γκαλερίστες εκμεταλλεύονται και εκβιάζουν τους ζωγράφους»²⁷. Τέλος, εμφανίζεται η μεταφορά της Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού με έμφαση όχι στα χαρακτηριστικά που η ίδια φέρει λόγω θέσης ή χαρακτήρα, σ' αυτό δηλαδή που φέρεται να είναι, αλλά στις σχέσεις που διαμορφώνει και συγκεκριμένα στην απόλυτα ιεραρχική της σχέση με την εργοδότη. Έτσι, αναφορικά με τη συνεδρίαση της διυπουργικής επιτροπής για τους Ολυμπιακούς αγώνες σχολιάζεται η αρχική συμπεριφορά της Γ. Αγγελοπούλου ως ανάλογη αυτής που έχει προς τις Φιλιππινέζες οικιακές της βοηθούς: «Η αλαζονεία της φίλης μου της Γιάννας, που αντιμετώπιζε τους υπουργούς όπως και τις ...Φιλιππινέζες της, είχε εξανεμισθεί [...]. Να δούμε αν η Γιάννα θα αποδεχθεί αυτό το νέο ρόλο της ως πειθήνια ... "νοικοκυρούλα"»²⁸. Εδώ πέρα από την απόλυτη σχέση εξουσίας που υπονοεί η σχέση εργοδότης και Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού, δημιουργείται και η εικόνα της πειθήνιας γυναίκας-«νοικοκυρούλας» ως αποτέλεσμα της μη άσκησης εξουσίας στην οικιακή της βοηθό. Η Ελληνίδα γυναίκα

²⁴ εφ. *Τα Νέα*, 18.2.1999.

²⁵ εφ. *Ελευθεροτυπία*, 19.5.2001.

²⁶ εφ. *Τα Νέα*, 27.12.1999.

²⁷ εφ. *Τα Νέα*, 20.3.1999.

²⁸ εφ. *Η Καθημερινή*, 18.10.2000.

της ανώτερης τάξης εκδηλώνει τον δυναμισμό και αποδεικνύει την αξία της, πριν απ' όλα στο σπίτι της και με συνομιλητή την οικιακή της βοηθό που είναι (στην συγκεκριμένη κοινωνική τάξη) συνήθως Φιλιππινέζα.

Η συχνή χρήση της Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού ως μεταφοράς για να δηλωθεί η υποτέλεια, η υποτακτικότητα, η παθητικότητα, η δειλία, εμφανίζεται παράλληλα με αναφορές σε Φιλιππινέζες προκειμένου να περιγραφεί το νέο πολυπολιτισμικό αστικό τοπίο της Αθήνας όπως διαμορφώνεται τα τελευταία 20 χρόνια. Έτσι, τυπική εικόνα πάρκου της πόλης περιλαμβάνει γέροντες συνταξιούχους, γριούλες, μαμάδες με τα παιδιά τους, Φιλιππινέζες νταντάδες και άστεγους Αλβανούς και Κούρδους²⁹, η δε καλοκαιρινή Αθήνα του Αυγούστου είναι η Αθήνα των μεταναστών: «Άφησαν (ή ξέχασαν;) πίσω τους... Αλβανούς εργάτες, οικιακές Φιλιππινέζες, χειμωνιάτικες τύψεις και οσμές από μια Ελλάδα που έβαλε στο Χρηματιστήριο όλες της τις αξίες»³⁰.

Η κυρίαρχη, όμως, συχνή χρήση του όρου Φιλιππινέζα στον ελληνικό τύπο παραπέμπει στην Φιλιππινέζα οικιακή βοηθό ως σύμβολο status για ανθρώπους από τα ανώτερα ή μεσαία κοινωνικά στρώματα της Ελλάδας. Σε κείμενο για το Διονύση Σαββόπουλο στην εφημερίδα Τα Νέα, η αρθρογράφος επιχειρεί να πείσει τον αναγνώστη για τη δημιουργικότητα του καλλιτέχνη αλλά και τις εντυπωσιακές δυνατότητες του να ξεφύγει από στεγανά και να αυτοσχεδιάσει, λέγοντας μεταξύ άλλων: «Θα σηκωθεί να χορέψει τσικ-του-τσικ με τη Φιλιππινέζα του, θα κεράσει σφηνάκια το κοινό, θα σχολιάσει μουσικά την ίδια του τη 'Συννεφούλα'[...].» Εδώ, η γεφύρωση της απόστασης εργοδότη και εργαζόμενης μέσα από έναν χορό, σηματοδοτεί την προοδευτική υπέρβαση ορίων, την πλήρη ανατροπή, την ελευθερία (του εργοδότη, βέβαια, που αναδεικνύεται ως το μόνο ενεργητικό μέλος). Από την άλλη, ο εργοδότης είναι μέρος της ελληνικής ελίτ, έχει συνεπώς οικιακή βοηθό από τις Φιλιππίνες η δε εκθείαση του προοδευτισμού και της δύναμης υπέρβασής του σχεδόν υπονομεύεται (ή μήπως συνυπάρχει με φυσικότητα;) με το κτητικό «Φιλιππινέζα του» που καθιστά τον εργοδότη ιδιοκτήτη της υπαλλήλου του, παραπέμποντας σε μία σχέση δούλου/αφέντη που συχνά συναντάται στη βιβλιογραφία για την οικιακή εργασία. Συνέντευξη του Μαρκ Μαζάουερ στην ίδια εφημερίδα τελειώνει λέγοντας «Πώς δεν είστε εύπορη χώρα; Αφού σχεδόν κάθε νοικοκυριό έχει και την Φιλιππινέζα του!»³¹, ενώ σε άλλο άρθρο «η άρχουσα τάξη [...] [π]λήττει στις πρύμνες των θαλαμηγών της, επιδίδεται στην μπιρίμπα, περιφρονεί τη Φιλιππινέζα της, έχει αναμμένη συνεχώς

²⁹ εφ. Τα Νέα, 30.3.2001.

³⁰ εφ. Τα Νέα, 12.8.1997.

³¹ εφ. Τα Νέα, 19-09-1998, Σελ. Ρ04.

την τηλεόραση»³². Η αναφορά στη Φιλιππινέζα οικιακή βοηθό, όχι ενός ατόμου, μιας οικογένειας, αλλά «της άρχουσας τάξης» διαμορφώνει έναν λόγο μέσα από τον οποίο παγιώνεται η «Φιλιππινέζα» ως απόλυτο σύμβολο των ανώτερων κοινωνικά ελληνικών τάξεων. Παράλληλα με τον λόγο που συνδέει την ύπαρξη οικιακών βοηθών από τις Φιλιππίνες με ανώτερα κοινωνικά στρώματα, εμφανίζεται ο λόγος που θεωρεί την Φιλιππινέζα μετανάστρια σύμβολο της χαμηλού status ομάδας των πρόσφατα πλουτισθέντων Ελλήνων, των αποκαλούμενων "νεόπλουτων". Το πασχαλινό τοπίο των ομάδων αυτών τοποθετείται «στη Μύκονο, που ανακάλυψαν προσφάτως ή στην πολυτελή βίλα τους που έκτισαν, επίσης, προσφάτως. Και επειδή δεν είναι ρατσιστές έχουν προσλάβει Αλβανούς να γυρίζουν τις σούβλες, Φιλιππινέζες να σερβίρουν, και Ταϊλανδούς στην κουζίνα. Έθνικ κατάσταση...»³³.

Τέλος, άλλες αναφορές του όρου «Φιλιππινέζα» γίνονται στις περιγραφές των νέων σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ γονέων και παιδιών που μεγαλώνουν ή ενδέχεται να μεγαλώσουν με νταντάδες. Έτσι, σε άρθρο που σχολιάζει την απουσία μνήμης του μεταναστευτικού παρελθόντος του ελληνικού λαού, αναφέρεται πως «[α]ν δεν σας θυμίζουν κάτι αυτές οι ιστορίες είναι γιατί φροντίσαμε και τις ξεχάσαμε γρήγορα. Δεν τις διηγηθήκαμε στα παιδιά μας, αυτά που μεγάλωσαν με μπίμπι σίτερ Φιλιππινέζα και παραδουλεύτρα Αλβανίδα»³⁴. Η Φιλιππινέζα νταντά γίνεται μαζί με την ολιγωρία των γονέων, ο λόγος απώλειας μίας μορφής ιστορικής μνήμης ενώ ο συγγραφέας στην προσπάθειά του να προτείνει μία λύση στο πρόβλημα του ρατσισμού μέσα από τη γνώση του παρελθόντος, υιοθετεί έναν επίσης ρατσιστικό λόγο καθώς με έναν έμμεσο, ασυνείδητο πιθανώς τρόπο καθιστά υπεύθυνους τους αλλοδαπούς για τον ρατσισμό που τους ασκείται. Στο πεδίο της ιστορικής μνήμης αλλά από μία διαφορετική σκοπιά τοποθετούνται και οι δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Χριστοδούλου, στις οποίες οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί είναι υπεύθυνες για την απώλεια της Ελληνορθόδοξης αγωγής στα Ελληνόπουλα: «Τα παιδιά μας τα μεγαλώνουν Φιλιππινέζες!» και «πρέπει να φτιάξουμε εμείς βρεφοκομεία και παιδικούς σταθμούς να αναλαμβάνουν τα παιδιά των Ελλήνων και όχι αλλόθρησκοι ξένοι...»³⁵. Αλλού, οι ρατσιστικοί τόνοι κατεβαίνουν: «Η Εκκλησία θα πρέπει να δημιουργήσει βρεφονηπιακούς σταθμούς, ώστε τα εργαζόμενα ζευγάρια να αφήνουν σε σωστά χέρια τα παιδιά τους. Γιατί στις περιπτώσεις εκείνες που δεν υπάρχει κάποιος συγγενής να τα προσέχει, οι οικογένειες αυτές αναγκάζονται να

³² εφ. *Τα Νέα*, 12.08.2000.

³³ εφ. *Ελευθεροτυπία*, 13.04.2001.

³⁴ εφ. *Τα Νέα*, 23-04-1997, Σελ. Ν06.

³⁵ εφ. *Η Καθημερινή*, 05.04.2001.

προσλαμβάνουν Φιλιππινέζες και Πολωνέζες, οι οποίες δεν μπορούν να τους δώσουν την αγωγή που απαιτείται»³⁶. Το μοντέλο οικογένειας που προβάλλεται είναι ένα μοντέλο στο οποίο η σχέση μητέρας ή γονιών παιδιού δεν αναφέρεται καν, και υποκαθίσταται με ασφάλεια από τη σχέση συγγενικών προσώπων και παιδιών. Η μόνη άλλη αποδεκτή σχέση στο πλαίσιο της οικογένειας είναι η σχέση της εκκλησίας με τα παιδιά (υπονοείται εδώ η ύπαρξη μιας μορφής πλασματικής συγγένειας μεταξύ τους, που είναι κυρίαρχη στον Ορθόδοξο λόγο), καθώς αποτελεί εγγύηση της μη απώλειας της Ελληνορθόδοξης ταυτότητας. Επίσης, ενδιαφέρον σημείο της δήλωσης του Αρχιεπισκόπου είναι η αναφορά σε δύο συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες, των Φιλιππινέζων, που αποτελούν σύμβολο ανώτερων κοινωνικά και μεσαίων -σε κάποιες περιπτώσεις- στρωμάτων, και των Πολωνέζων που αντιπροσωπεύουν μεσαίες και χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις (μαζί με τις Αλβανίδες, τις Βουλγάρες κ.α.). Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνει να απευθυνθεί στο σύνολο σχεδόν του πληθυσμού που απασχολεί οικιακές βοηθούς, μέσα από την εθνική ταυτότητα/ σύμβολο των ίδιων των οικιακών βοηθών. Άλλο άρθρο που σχολιάζει υπόθεση δικαστικής διαμάχης διάσπαστος ζεύγους για το ζήτημα της κηδεμονίας των παιδιών, τελειώνει με τη ρήση του συνηγόρου της μητέρας: «Ποια Φιλιππινέζα και ποιος μπράβος μπορεί να τα καταφέρει καλύτερα; [από τη μητέρα;]»³⁷, επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά την σύνδεση των υψηλών κοινωνικά στρωμάτων με την ύπαρξη οικιακής βοηθού/νταντάς από τις Φιλιππίνες, και την απόλυτη ταύτιση της ιδιότητας της νταντάς με την Φιλιππινέζικη εθνική ταυτότητα. Επίσης, παραπέμπει στην παραδοσιακή αντίληψη για την ελληνική οικογένεια που θέλει την μητέρα, ή έστω συγγενικά πρόσωπα, τα μοναδικά άτομα κατάλληλα για την ανατροφή των παιδιών.

Η σύνδεση της Φιλιππινέζικης εθνικής ταυτότητας με την ταυτότητα της οικιακής βοηθού, δείχνει να αναιρείται σε κείμενα των εφημερίδων σε δύο μόνο περιπτώσεις: όταν γίνεται αναφορά στην πολιτική κατάσταση των Φιλιππίνων (εδώ ο όρος Φιλιππινέζα δεν αναφέρεται ποτέ, και κυριαρχούν οι όροι Φιλιππίνες και Φιλιππινέζοι) και στην περίπτωση μιας εγκληματικής πράξης. Αναφέρομαι στο παράδειγμα ενός εγκλήματος που συντελέστηκε το καλοκαίρι του 1998 με θύτη μια γυναίκα από τις Φιλιππίνες και θύμα ένα βρέφος από τις Φιλιππίνες. Στην περιγραφή αυτής της «εσωτερικής υπόθεσης» σε δύο άρθρα της εφημερίδας Τα Νέα, και στη σελίδα 'ΚΟΙΝΩΝΙΑ', εντοπίζονται πολλά ενδιαφέροντα σημεία. Στο πρώτο άρθρο που γράφεται λίγο μετά το έγκλημα, ο ίδιος ο τίτλος «Σκότωσε το μωρό φίλης της γιατί έκλαιγε...» παραπέμπει σε μία ιστορία που δεν προσδιορίζει

³⁶ εφ. *Η Καθημερινή*, 30.03.2001.

³⁷ *Τα Νέα*, 07-08-1997, Σελ. Ν11.

εθνοτικά τους συμμετέχοντες καθώς τα βασικά της χαρακτηριστικά –φόνος βρέφους, φόνος από φιλικό πρόσωπο, φόνος από γυναίκα- φαίνεται να υπερσκελίζουν εθνοτικές διαφορές. Το μοναδικό σημείο όπου διακρίνεται η εθνοτική ταυτότητα είναι εκεί που αναφέρονται και όλα τα προσωπικά στοιχεία, όνομα, υπηκοότητα, ηλικία, διεύθυνση: «η Φιλιππινέζα Εύα Γκαμπαγιάν, 33 ετών, συνήθιζε, όταν έλειπε από την Αθήνα να αφήνει για φύλαξη τα παιδιά της στο σπίτι της φίλης της και συμπατριώτισσάς της Μαλκίν Μάρβας, 31 ετών, η οποία διαμένει στη λεωφόρο Κηφισίας 10, στους Αμπελοκήπους». Περιέργως για την συγκεκριμένη εθνική κατηγορία (Φιλιππινέζες), τόσο η επαγγελματική ταυτότητα του θύτη όσο και του θύματος απουσιάζουν εντελώς. Η μητέρα που χάνει το παιδί της και η δολοφόνος βρέφους, μέσω διαφορετικών οδών, έχουν πλέον αποκοπεί και ταυτόχρονα ανυψωθεί από τη θέση που τους επιφυλάσσει η κοινωνία υποδοχής, μια θέση που ορίζεται απόλυτα από την άκρως υποτιμητική ιδιότητα της οικιακής βοηθού.

Όλη η υπόλοιπη αφήγηση επικεντρώνεται τόσο στο απεχθές του φόνου αυτού καθεαυτού (κακώσεις, κλάμα μωρού, κλπ.), όσο και στα συναισθήματα ασφάλειας και στη συνέχεια απόλυτης προδοσίας που βίωσε η μητέρα του βρέφους. Τρία χρόνια αργότερα, σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας με τίτλο «Την δίκασαν επιεικώς γιατί οι μάρτυρες κατηγορίας απουσίαζαν» παρουσιάζεται ένα τελείως διαφορετικό τοπίο, και ομολογουμένως αρκετά συγκεχυμένο. Καταρχήν, η θύτης έχει άλλο όνομα. Είναι πλέον η Μαρίνα Μαλκίντ που έχει επώνυμο το προηγούμενο μικρό της όνομα (ή κάτι τέτοιο), και μικρό όνομα ένα νέο όνομα. Το Μάρβας, το προηγούμενο επώνυμο έχει εξαφανιστεί τελείως, υπακούοντας πιθανότατα σε μία τάση υποτίμησης της αξίας και της σημασίας που φέρουν τα ονόματα στο ελληνικό συμφραζόμενο (και ειδικά στον Τύπο) ειδικά όταν αυτά δεν είναι ελληνικά. Η ηλικία της μεγαλώνει κατά ένα χρόνο (από 31 γίνεται 32 ετών), ενώ το ίδιο το συμβάν αναφέρεται αρχικά να έχει γίνει το 2000 και στη συνέχεια το 1998 (πραγματική ημερομηνία). Η εθνοτική ταυτότητα αναφέρεται σε δύο μόνο σημεία και είναι σαφώς υποβιβασμένη. Η επαγγελματική ταυτότητα παραμένει άγνωστη. Υπάρχει όμως και κάτι πέρα από τη διαπίστωση ότι συγκεκριμένα γεγονότα (που αποτελούν ισχυρά ταμπού για την κοινωνία) φαίνεται να αναιρούν σχεδόν απόλυτα φυλετικές, εθνοτικές και ταξικές (επαγγελματικές) διαφοροποιήσεις και ιεραρχήσεις. Αναφέρομαι στην εικόνα που προβάλλεται (όχι με έμφαση ομολογουμένως) για την Φιλιππινέζικη κοινότητα μέσα από την περιγραφή αυτού του εγκλήματος. Πιο συγκεκριμένα, στο γεγονός της πλήρους απουσίας τόσο της μητέρας όσο και άλλων μελών της Φιλιππινέζικης κοινότητας στη δίκη της Μαλκίντ ή Μάρβας. Πρόκειται για μια ιδιόμορφη δίκη η οποία διαπερνάται από μία «σιωπή», καθώς απουσιάζουν μάρτυρες κατηγορίας, μάρτυρες

υπεράσπισης και η ίδια η θύτης «δε φαίν[εται] διατεθειμένη να μιλήσει». Η περιγραφή της σκηνής αυτής διαμορφώνει κάποιες εντυπώσεις αναφορικά με τη σχέση της Φιλιππινέζικης «κοινότητας» με το ελληνικό δικαστικό σύστημα, και ίσως και την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Η πολλάκις διαπιστωμένη «κλειστότητα» πολλών υποομάδων της μεταναστευτικής αυτής ομάδας, και η επιλογή επίλυσης των προβλημάτων τους στο εσωτερικό της χωρίς καμιά ανάμειξη από την κοινωνία υποδοχής, επιβεβαιώνεται μέσα από αυτή τη στάση. Επίσης μορφοποιεί περισσότερο διακριτά ένα μοτίβο [pattern] που διαφαίνεται και στις σχέσεις εργοδοτών και οικιακών βοηθών: την αντιμετώπιση από την μεριά των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών των μεγάλων προβλημάτων που προκύπτουν με τους εργοδότες μέσα από τη σιωπή και την σιωπηλή απόσυρση-αποχώρηση, και όχι μέσα από μια κατά πρόσωπο λεκτική αντιπαράθεση.

Το 1998, μέρος του Τύπου ασχολείται με το ζήτημα συγκεκριμένων λημμάτων του λεξικού Μπαμπινιώτη που θεωρούνται πως θίγουν είτε εθνοτικές ομάδες (Πόντιοι), είτε ομάδες φιλάθλων (ΠΑΟΚ), είτε τέλος εθνικές ομάδες (Φιλιππινέζοι). Το λήμμα «Φιλιππινέζα» του λεξικού, όπου ο κ. Μπαμπινιώτης αναφέρει τη χρήση του όρου ως μεταφοράς για τις οικιακές βοηθούς, αλλά και για άτομα που επιτελούν ασήμαντες εργασίες, πυροδοτεί αντιδράσεις από την πλευρά της Φιλιππινέζικης πρεσβείας. Ο Φιλιππινέζος πρεσβευτής Ν. Μπαζίλιο προβαίνει σε διάβημα στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών υποστηρίζοντας ότι ο παραπάνω χαρακτηρισμός αποτελεί «προσβολή της αξιοπρέπειας» των γυναικών της χώρας του που για την κυβέρνηση της Μανίλας θεωρούνται «σύγχρονες ηρωίδες» αφού με τα εμβάσματά τους, που ξεπέρασαν τα 7 δισ. δολάρια το 1997, ενισχύουν την οικονομία της χώρας. Ο πρεσβευτής τονίζει ακόμα πως οι «γυναίκες μας [στις Φιλιππίνες...] έχουν καταλάβει τα σημαντικότερα αξιώματα, στην προεδρία της χώρας, στο Κογκρέσο, στον επιχειρηματικό κόσμο και στην παιδεία, επιτεύγματα ίσως πολύ πιο σημαντικά από εκείνα του συντάκτη του Λεξικού»³⁸.

Η αντίδραση των Φιλιππινέζικων διπλωματικών κύκλων, πυροδοτεί με τη σειρά της αντιδράσεις στο εσωτερικό των Φιλιππινέζων ομάδων οι οποίες φαίνεται πως δε συνιστούν ένα συμπαγές σώμα όπως περιγράφεται από τους όρους «Φιλιππινέζοι», «Φιλιππινέζες», ή «Φιλιππινέζικη κοινότητα». Έντονα αντιδρά ο πρόεδρος του Φιλιππινέζικου συλλόγου KASAPI-HELLAS ο οποίος με αφορμή το λήμμα του λεξικού Μπαμπινιώτη δηλώνει πως η Φιλιππινέζα γυναίκα ως συνώνυμο της οικιακής βοηθού στην Ελλάδα αποτελεί μία πραγματικότητα, και τοποθετεί το πρόβλημα στην ίδια την Φιλιππινέζικη μετανάστευση και στην ανεργία που μαστίζει τις Φιλιππίνες και όχι στο είδος εργασίας που ασκούν οι μετανάστριες στην Ελλάδα

³⁸ εφ. *Τα Νέα*, 06.08.1998.

και σε άλλα μέρη του κόσμου. Η μόνη ένσταση επί του ορισμού του λήμματος είναι στο ότι η οικιακή εργασία αναφέρεται ως “non-essential task”, ένα δηλαδή μη ουσιαστικό έργο, ενώ κατά τη γνώμη του είναι απολύτως σημαντικό καθώς οι επιχειρηματίες και τα μέλη του ελληνικού Κοινοβουλίου μόνο με τη βοήθεια των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών μπορούν να επιδοθούν απερίσπαστοι στο έργο τους³⁹. Οι δύο επίσημοι εκφραστές πολιτικής άποψης στην Ελλάδα για λογαριασμό των Φιλιππινέζων μεταναστριών, η Φιλιππινέζικη πρεσβεία από τη μία, και το ΚΑΣΑΡΙ από την άλλη, φαίνεται να εκφράζουν μέσα από τις παραπάνω δηλώσεις μία διαφορετική αντίληψη για την οικιακή εργασία και για τους σκοπούς και τις επιδιώξεις των ατόμων που την επιτελούν. Η πρεσβεία αποδέχεται το χαμηλό status της οικιακής εργασίας και προβάλλει την εργασία των Φιλιππινέζων μεταναστριών ως πράξη θυσίας προς την πατρίδα τους (μέσω της ενίσχυσης της οικονομίας της), ενώ το ΚΑΣΑΡΙ προβάλλει μία θετική εικόνα της θέσης της οικιακής βοηθού ως θέση «εμπιστοσύνης, σεβασμού, και υπευθυνότητας», την απόφαση για μετανάστευση μία προσωπική απόφαση που απορρέει από την οικονομική αναγκαιότητα και όχι ηρωική πράξη, και μεταθέτει το βάρος της συζήτησης από τις επιτυχημένες υψηλόβαθμες γυναίκες στις Φιλιππίνες στους επιτυχημένους υψηλόβαθμους άντρες στην Ελλάδα που επιβιώνουν ως τέτοιοι μέσα από την εργασία των Φιλιππινέζων γυναικών. Δύο Φιλιππινέζοι επίσημοι λόγοι για την οικιακή εργασία, δύο λόγοι για τις γυναίκες μετανάστριες, εκφρασμένοι όμως μέσα από τις κεφαλές των θεσμών της διπλωματίας και του συνδικαλισμού που είναι και στις δύο περιπτώσεις άντρες.

2.2. ΟΙ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΕΣ ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΒΟΗΘΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΛΟΓΟΥΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΔΟΤΡΙΩΝ ΤΟΥΣ

Η έμμισθη οικιακή εργασία λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της οικιακής ομάδας. Η εργαζόμενη εγκαθίσταται για όλη την ημέρα ή μέρος της στον οικιακό χώρο της εργοδότης της, και συναναστρέφεται τα μέλη της οικιακής της ομάδας. Πολύ συχνά, στα καθήκοντά της περιλαμβάνεται η φύλαξη και ανατροφή των παιδιών. Είναι λοιπόν τοποθετημένη στο σημείο εκείνο στο οποίο διαμορφώνονται και πραγματώνονται, σε ένα μεγάλο βαθμό, οι συγγενειακές σχέσεις και αντιλήψεις. Παρότι δεν έχει μελετηθεί συστηματικά η χρήση της συγγένειας στις σχέσεις μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη, υπάρχουν αναφορές που μαρτυρούν ότι οι λόγοι που συνδέονται με τη συγγένεια, αποτελούν πλαίσια διαπραγμάτευσης της σχέσης τους. Η Colen, μελετώντας γυναίκες από τις Δυτικές Ινδίες που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί στη Νέα Υόρκη, παρατηρεί την επιλεκτική χρήση

³⁹ <http://home.pi.net/~butal000/C-Filipineza.html>

του ιδιώματος της συγγένειας από τους εργοδότες, προκειμένου να πείσουν τις οικιακές τους βοηθούς να επιτελέσουν κάποια καθήκοντα. Πρόκειται για περιστάσεις κατά τις οποίες η οικιακή βοηθός αναφέρεται ρητά από την εργοδότη ως μέλος της οικογένειας. Αλλού, το πολιτισμικό υπόβαθρο των ξένων οικιακών βοηθών το οποίο αφορά τις συγγενειακές σχέσεις, κρίνεται από τις εργοδότητες ως πιο αποδεκτό από το γηγενές, που έχει αποστερηθεί το ηθικό περιεχόμενο που έφερε στο παρελθόν, με αποτέλεσμα οι ξένες οικιακές βοηθοί να αναλαμβάνουν το ρόλο της επαναφοράς των οικογενειακών ιδεωδών (Πετρονώτη 1998)⁴⁰. Δεδομένου ότι η οικιακή εργασία λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της οικιακής ομάδας, είναι αναμενόμενο (αλλά και προς μελέτη), όχι μόνο οι εργοδότες να χρησιμοποιούν κατά βούληση το ιδίωμα της συγγένειας, αλλά και οι εργαζόμενοι⁴¹. Οι συγγενειακές σχέσεις που μπορεί να αναπτύσσονται, μόνιμες ή παροδικές, μεταξύ εργαζόμενης και μελών της οικιακής ομάδας, συμβάλλουν ταυτόχρονα στην αναπαραγωγή ενός ηγεμονικού μοντέλου και στη διαμόρφωση εναλλακτικών λόγων πάνω σε ένα κυρίαρχο μοντέλο. Συγκεκριμένα, η συνεχής παρουσία οικιακού βοηθού στο σπίτι, δηλ. μη μέλους της οικογένειας, σημαίνει απομάκρυνση από την κυρίαρχα επιθυμητή ταύτιση οικιακής ομάδας και οικογένειας. Ακόμα, στο πλαίσιο της οικιακής ομάδας δημιουργείται μία ασυμμετρία μεταξύ του λόγου με τον οποίο αυτή συνδέεται, λόγου που παραπέμπει σε συμπερίληψη, και του εργασιακού λόγου που παραπέμπει σε ιεράρχηση. Αυτή η ασυμμετρία φαίνεται να επιλύεται με τη χρήση του ιδιώματος της συγγένειας. Κατά συνέπεια, η ενσωμάτωση της εργαζόμενης στην οικογένεια σηματοδοτεί από τη μία την αναπαραγωγή ενός κυρίαρχου μοντέλου (ταύτιση οικογένειας με οικιακή ομάδα), και ταυτόχρονα υπερβαίνει το βασικό χαρακτηριστικό της Δυτικής αντίληψης για τη συγγένεια, την αναγωγή στη βιολογία και την αναπαραγωγή.

Μέσα από τον λόγο των Ελλήνων εργοδοτριών για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς τους, διαμορφώνεται ένα σύνολο σημασιοδοτήσεων όχι μόνο των ίδιων των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, αλλά της έμμισθης οικιακής εργασίας γενικότερα, της οικιακότητας, της συγγένειας, και της εθνικής ταυτότητας. Οι αφηγήσεις που συνελέγησαν, αποτέλεσα άτυπων συζητήσεων όσο και

⁴⁰ «Οι Ερυθραίες αγαπούν την οικογένεια, σέβονται τους γονείς και τους ηλικιωμένους, δεν χάλασαν όπως εμείς που τους παρατάμε και κοιτάμε να περάσουμε καλά [...]» αναφέρει Ελληνίδα εργοδότη Ερυθραίας οικιακής βοηθού (Πετρονώτη 1998: 203).

⁴¹ Η Πετρονώτη κάνει λόγο για αμοιβαία επίκληση πλασματικών δεσμών συγγένειας από εργοδότητες ("μαμάδες") και εργαζόμενες ("παιδιά") με σκοπό τη διατήρηση ή διαπραγμάτευση μίας σχέσης οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας (Πετρονώτη 1998: 208). Επίσης αναφέρει την πρακτική κατά την οποία οι εργοδότητες λειτουργούν ως κηδεμόνες για την εγγραφή των παιδιών των οικιακών βοηθών σε σχολεία ή τεχνικά λύκεια (ο.π.:209). Οι επικλήσεις και οι πρακτικές αυτές, δεν περιορίζονται στον τομέα της οικιακής εργασίας, στις γυναικείες σχέσεις και στον οικιακό χώρο. Ανάλογα περιστατικά περιγράφονται και για τους Αλβανούς μετανάστες που μετατρέπονται σε «ψυχογιούς» από τους εργοδότες τους (Ψημμένος 1995: 185, 187).

ημιδομημένων συνεντεύξεων, αναφέρονται σε εσωτερικές οικιακές βοηθούς και προέρχονται από 25 γυναίκες μεσοαστικών και μεγαλοαστικών τάξεων. Οι συνεντεύξεις με άντρες εργοδότες ήταν ελάχιστες (3). Ο μικρός αυτός αριθμός δεν ήταν αποτέλεσμα δικής μου θεωρητικής και μεθοδολογικής επιλογής, αλλά επιλογής των ίδιων των υποκειμένων που θεώρησαν πως είναι οι γυναίκες των οικογενειών οι πλέον κατάλληλες να μιλήσουν για τη σχέση με την οικιακή βοηθό και την οικιακή εργασία γενικότερα. Ενώ, όμως, σε ένα επίπεδο αυτή η επιλογή επιβεβαίωσε τον κυρίαρχο, από κοινωνικές επιστημότισσες, ισχυρισμό ότι η οικιακή εργασία είναι μία σχέση εξουσίας μεταξύ γυναικών, το ίδιο το περιεχόμενο των συνεντεύξεων ανέδειξε μία κάπως διαφορετική εικόνα όπως θα φανεί αργότερα στο κείμενο.

2.2.1. Η ιδανική “αόρατη” οικιακή βοηθός

Όπως προκύπτει από τον λόγο της πλειοψηφίας των εργοδοτριών, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών που τις διαφοροποιεί από άλλες οικιακές βοηθούς και ταυτοχρόνως τις καθιστά ιδανικές για την εργασία τους είναι η “διακριτικότητα” τους. Η άψογα επιτελεσμένη οικιακή εργασία, όπως αναδεικνύεται μέσα από τους λόγους των εργοδοτριών, δεν φάνηκε να είναι η εργασία που έχει ως προϊόν ένα αφεγάδιαστο σπίτι (καθαρό και σε τάξη), αλλά κατά πρώτον, η εργασία που συντελείται στα πλαίσια του οικιακού χώρου χωρίς να απειλεί το τοπίο του, την εικόνα του χώρου και το σύνολο των σχέσεων που διαμορφώνεται στο εσωτερικό του. Σ’ αυτό το πλαίσιο, οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί που περιγράφονται ως “ήσυχες”, “ευγενικές”, σχεδόν “αόρατες”, είναι απόλυτα συμβατές με το μοντέλο των εργοδοτριών τους. Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση εργοδότριας:

Ήταν πάρα πολύ ευγενικές, δηλαδή με την έννοια ότι δεν έπιαναν χώρο. Ήταν πολύ διακριτικές, σα να μην είχες άνθρωπο στο σπίτι. Και οι τρεις. Και μου ‘κανε εντύπωση ιδίως η πρώτη, παρόλο που το σπίτι είναι σχετικά μικρό⁴², κατόρθωνε να εξαφανίζεται. Όταν εκείνη έκρινε ότι κάτι τέτοιο πρέπει να γίνει.

Άλλη εργοδότρια δηλώνει την πλήρη συνείδηση των οικιακών βοηθών από τις Φιλιππίνες τόσο των καθηκόντων όσο και των ορίων τους στον οικιακό χώρο:

[...] είναι το αυτονόητο με τις κοπέλες από τις Φιλιππίνες ώστε δε χρειάστηκε εγώ τουλάχιστο να παρατηρήσω τίποτα το ιδιαίτερο, να πω

⁴² Πρόκειται για σπίτι με δύο υπνοδωμάτια, σαλόνι, κουζίνα, μπάνιο, στο οποίο η οικιακή βοηθός δεν είχε τον προσωπικό της χώρο, αλλά κοιμόταν στο σαλόνι μετά την αποχώρηση των εργοδοτών της από αυτό.

κάντο αυτό ή κάνει εκείνο ή ουφ, παράτα με. Από μόνες τους έβλεπαν, αισθάνονταν, κι έπρατταν. Δεν ήταν κάτι...πως το λένε, μια σχέση αγοράς-πώλησης. Δεν ήταν ένα τέτοιο πράγμα, προσφέρω και με πληρώνεις. Είναι σα να 'ναι, ...είμαι εδώ, ζούμε μαζί και ξέρω τα όριά μου. Ότι δε θα μπω στα πόδια σου. Και δεν έμπαινε στα πόδια μου.[...] Ήταν παράλληλες οι ζωές ολονών εδώ μέσα.

Η "διακριτικότητα" των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών αποδίδεται από το σύνολο των εργοδοτριών τους, στην ανατολίτικη κουλτούρα της "ευγένειας" η οποία, κατά κανόνα, τις καθιστά το τέλειο υπηρετικό προσωπικό. Οι Φιλιππινέζες, εντάσσονται από τις ελληνίδες εργοδότριές τους στον πολιτισμικό χώρο της Άπω Ανατολής όχι μέσα από έναν λόγο φυλής (αναφορά σε σωματότυπους και χαρακτηριστικά προσώπου), αλλά μέσα από έναν λόγο που κάνει αναφορά σε πολιτισμικά ορισμένες συμπεριφορές.

Αυτό το φαινόμενο της βιωμένης ευγένειας το οποίο είναι πάρα πολύ σημαντικό και το είδαμε σε όλες, αυτό πρέπει να είναι χαρακτηριστικό φιλιππινέζικο, αν δεν είναι γενικότερα ανατολικό. Οι Κινέζοι έχουν ένα...αυτό με την ευγένεια, και οι Ιάπωνες. Πολύ.

Στα πλαίσια της ελληνικής οικιακότητας που ιδιαίτερα στην περίπτωση μεσοαστικών στρωμάτων ορίζεται από την ύπαρξη στο σπίτι συγγενικών προσώπων (συνήθως της πυρηνικής οικογένειας), η παρουσία "ξένου ανθρώπου" αποτελεί απειλή, δυσαρμονία, σύγχυση. Ο μοναδικός τρόπος υπέρβασης αυτής της σύγχυσης είναι, ειδικά σε στιγμές της οικογένειας που αποτελούν ορόσημο για τον ορισμό της και τον ορισμό της οικιακότητας (η στιγμή που η οικογένεια μαζεύεται και μοιράζεται τις εμπειρίες της ημέρας, στιγμές συζήτησης σοβαρών οικογενειακών ζητημάτων, καυγάδες), η εθελούσια μη παρουσία του δυνάμει απειλητικού μη συγγενικού προσώπου.

Ήταν μια αρχόντισσα. Οι τρόποι της, πώς να σας το πω, είχαμε να μάθουμε από τους τρόπους της[...]. Δεν ήθελε να παραβιάζει την οικογενειακή στιγμή.

Άλλος εργοδότης αναφέρει:

Η παρουσία τους ήταν τόσο διακριτική, που ήταν σα να μην υπάρχουν. Εγώ, το θεωρώ αυτό το πιο σπουδαίο πράγμα για έναν ξένο άνθρωπο μες στο σπίτι.

Άλλοι εργοδότες επιλέγουν ως μέθοδο αντιμετώπισης της παρουσίας του “ξένου” την ενσωμάτωσή του στην οικογένεια, τουλάχιστον σε λεκτικό επίπεδο με χρήση του συγγενειακού ιδιώματος:

Δεν είμαστε άνθρωποι που τους αρέσουν οι αποστάσεις. Από τη στιγμή που είναι κάποιος στο σπίτι σου, και είσαι μαζί του τόσες ώρες την ημέρα, ακόμα κι αν λείπεις... είσαι υπό την ίδια στέγη, εγώ δεν μπορώ να τον νιώθω ξένο. Δε νιώθω άνετα δηλαδή. Πιο πολύ είναι λοιπόν δική μου διάθεση να τον εντάξω στην οικογένειά μου αυτό τον άνθρωπο.

Το συγγενειακό ιδίωμα που χρησιμοποιεί το σύνολο των ελληνίδων εργοδοτριών είναι το ιδίωμα της “κόρης”, και η επιθυμητή σχέση με την οποία γίνεται μία προσπάθεια να ταυτιστεί η εργασιακή σχέση, είναι η σχέση μητέρας/κόρης. Η σχέση αυτή αποκτά ένα νέο περιεχόμενο, καθώς φαίνεται να αντλεί από ένα παραδοσιακό μεν, μη κυρίαρχο όμως σήμερα, μοντέλο συγγενειακής σχέσης, αυτό της μονόδρομης ανιδιοτελούς φροντίδας από την πλευρά της οικιακής βοηθού, που ως κόρη οφείλει υπακοή και προσφορά στους γονείς της όσο είναι ανύπαντρη και κατοικεί στον οικιακό τους χώρο. Η εξουσιαστική σχέση που διαμορφώνει η αναφορά αυτού του συγγενειακού ιδιώματος από την πλευρά των εργοδοτριών, δε γίνεται εύκολα δεκτή από την πλευρά των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, και βρίσκεται σε μία συνεχή διαδικασία αμφισβήτησης και διαπραγμάτευσης.

Σε περιπτώσεις απουσίας οικογένειας στον οικιακό εργασιακό χώρο, η διακριτικότητα των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, από βασικό τους προτέρημα γίνεται μεγάλο πρόβλημα.

Δε μιλάει. Κάνει ήσυχα-ήσυχα τις δουλειές, ούτε που την καταλαβαίνεις. Είναι σα να μην έχω άνθρωπο στο σπίτι. Ούτε μια κουβέντα δεν της παίρνεις ...Δεν είναι συντροφιά.

Η συγκεκριμένη εργοδότρια, γυναίκα μεγάλης ηλικίας που ζει μόνη της, βίωνε ως αποκλεισμό την στάση της οικιακής της βοηθού και προσπαθούσε να με συμβουλευτεί για να πετύχει κάποια επικοινωνία. Ο τρόπος με τον οποίο ορίζει την οικιακότητα δεδομένης της απουσίας οικογένειας, είναι τελείως διαφορετικός. Η οικιακή βοηθός, σε αυτό το πλαίσιο δεν απειλεί καμία σχέση, ούτε έχει αφήσει τα περιθώρια για χρήση του οποιοδήποτε συγγενειακού ιδιώματος, είναι όμως για την εργοδότρια η μοναδική ελπίδα σχέσης στον οικιακό χώρο. Σ' αυτό το πλαίσιο μία πιθανότατα επιθυμητή πριν από μερικά χρόνια σχέση αποφυγής της εργοδότριας μαζί της, έχει πλέον μετατραπεί σε επιθυμία μιας σχέσης οικειότητας μαζί της.

Το ίδιο φαινόμενο εμφανίζεται όταν σε στιγμές κρίσης (αρρώστια, θάνατος) η οικογένεια αποδεικνύεται ανεπαρκής, και η οικιακή βοηθός έρχεται να την υποκαταστήσει. Είναι η στιγμή που η οικιακή βοηθός, μέσα από την πρακτική της ανιδιοτελούς προσφοράς της, ανακηρύσσεται μέλος της οικογένειας, και παίρνει συνήθως τον τίτλο της "κόρης". Πληροφορήτρια ανέφερε τη "θυσία" της οικιακής της βοηθού κατά την μακροχρόνια ασθένειά της, όταν όλα τα μέλη της οικογένειάς της (σύζυγος, παιδί) αποδείχθηκαν ανίκανα να τη στηρίξουν. Έτσι,

Περνώντας τα χρόνια έλεγα και ξανάλεγα ότι... «είσαι η κόρη μου». You are my daughter και you are my daughter, ας πούμε. Και γέλαγε. Το ευχαριστιόταν πολύ. Είχα σκεφτεί, και το 'χα πει και του άντρα μου, εάν ήταν η νομοθεσία τέτοια και τα οικονομικά μας κατάλληλα, ήθελα να την υιοθετήσω.

2.2.2 Ο "επαγγελματισμός" ως απόλυτη αποδοχή του ακαθόριστου χαρακτήρα της εργασιακής σχέσης.

Ο "επαγγελματισμός" των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, είναι το αμέσως επόμενο "εθνικό" χαρακτηριστικό τους και παραδόξως δε συνδέεται και πάλι με τα αποτελέσματα της εργασίας τους όπως αυτή αποτυπώνεται στον χώρο του σπιτιού, αλλά με τον τρόπο επιτέλεσής της. Έτσι, ως "επαγγελματισμός" φαίνεται να ορίζεται σε άλλες περιπτώσεις η μη ρητή αμφισβήτηση του status της οικιακής εργασίας, και η πρακτική αποδοχή του απροσδιόριστου της φύσης της, ενώ σε άλλες η διατήρηση ισορροπιών και αποστάσεων από τα μέλη της οικογένειας, και η αποφυγή της απόδοσης συγγενειακών τίτλων. Μία εργοδότηρια που ανήκει στην πρώτη κατηγορία, περιγράφει:

Κι ο άντρας μου έλεγε πάντοτε, και σ' αυτό δεν είχε κάνει λάθος έχει απόλυτη συνείδηση του επαγγέλματος που κάνει. Είναι επαγγελματίας σ' αυτό που κάνει. Δεν έχει κόμπλεξ μ' αυτό που κάνει. Η Ελληνίδα [...] δεν το κάνει με την καρδιά της και βγάζει ένα φοβερό κόμπλεξ. Ενώ τα κορίτσια αυτά δεν έχουν κανένα κόμπλεξ. Απολύτως! [...] Θέλω να πω δεν υπάρχει ντροπή, ξέρω γω, να μαζέψει τα σκουπίδια, να... να κάνει κάποιες δουλειές που δεν θεωρούνται και τόσο κομψές. Είναι μες στη δουλειά τους, αυτό είναι, δεν χρειάζεται να της το πεις. Είναι δεδομένο. [...]. Η Ελληνίδα το θεωρούσε υποτιμητικό. Δηλαδή, δεν έβγαине καθόλου απ' το δρόμο της.

Το απροσδιόριστο των ορίων της οικιακής εργασίας, και η αποδοχή των πολλαπλών όψεών της αποτελεί κριτήριο ικανότητας της οικιακής βοηθού. Μέσα από τον λόγο των εργοδοτριών, αναδεικνύεται ένα ιδιόμορφο πρότυπο οικιακής

βοηθού που διακρίνεται από "επαγγελματισμό": είναι εκείνη που έχει την ευελιξία και προθυμία να μεταπηδά από ειδικότητα σε ειδικότητα, ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας που την έχει προσλάβει (συνήθως από νταντά σε καθαρίστρια, μαγείρισσα, και τέλος σε αποκλειστική νοσοκόμα). Στο ερώτημα που τέθηκε σε όλες τις εργοδότες σχετικά με το ποιες ακριβώς εργασίες απαιτούνται από την οικιακή βοηθό, η απάντηση ήταν σχεδόν πάντα η ίδια: «τα πάντα» ή «ό,τι έχει να κάνει με το σπίτι», «όλα...». Η δε αμηχανία που τη συνόδευε, δήλωνε και μία απορία σχετικά με τη γυναικεία υπόσταση της ερευνήτριας καθώς η ερώτησή της δήλωνε άγνοια βασικών γνώσεων γύρω από οικιακά ζητήματα.

Το σημείο διάκρισης της Ελληνίδας ή άλλης αλλοδαπής οικιακής βοηθού, και της Φιλιππινέζας, είναι –όπως φαίνεται και από την παραπάνω αφήγηση- η αδιαμαρτύρητη ή μη αποδοχή της κατάστασης την οποία βιώνουν. Οι οικιακές βοηθοί χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, και ιεραρχούνται με βάση αυτό το κριτήριο: από τη μία υπάρχουν ελληνίδες οικιακές βοηθοί, συνήθως μιας κάποιας ηλικίας (45-55 ετών) και με οικογένεια, αλλά και μη Φιλιππινέζες αλλοδαπές οικιακές βοηθοί, οι οποίες εκφράζουν ρητά μία απαξίωση προς το επάγγελμα που κάνουν και ένα παράπονο για την κοινωνική θέση στην οποία άδικα το επάγγελμα αυτό τους καταδικάζει. Από την άλλη, είναι οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί, πολύ νεώτερες (25-40 ετών) και κατά κανόνα χωρίς οικογένεια στην Ελλάδα, οι οποίες –κατά τις εργοδότες- εκφράζουν με τη σιωπή τους μία αποδοχή και εκτίμηση τόσο του επαγγέλματός τους όσο και της θέσης τους στην οικογένεια και την κοινωνία υποδοχής γενικότερα, ή αν το διατυπώσουμε διαφορετικά, της σχέσης εξουσίας που καθορίζεται μέσα από την εθνική και επαγγελματική τους ταυτότητα.

Είχαν μια βιωμένη ευγένεια, όχι επίπλαστη και αυτό δεν μπορείτε να φανταστείτε τι δώρο είναι, ένας άνθρωπος να μην ακουμπάει το πρόβλημά του ή τον ίδιο του τον εαυτό κάπου αλλού. Και στις δύο κυρίες που είναι από την Αφρική δεν το έχουμε δει αυτό... δηλαδή ακουμπάνε όποτε δεν αντέχουν, δηλαδή ανθρώπινα, έλεγαν πως ήταν δασκάλες μουσικής, ή μηχανικοί, ή αρχιτέκτονες, ή δασκάλες, και να πως τα 'φερε η ζωή. Αλλά όταν έβλεπες τις κοπέλες από τις Φιλιππίνες να μη το θέτουν καν, να μη φαντάζεσαι ότι μπορεί να συμβαίνει κάτι τέτοιο, να έχουν δηλαδή μια φυσική ταπεινότητα και μια φυσική ευγένεια, να μην προσπαθούν να μπουν σε ρόλο, να είναι όλα αυτονόητα κανονικά, όπως είναι...

Ο λόγος αυτός, που επαναλαμβάνεται σε πλήθος αφηγήσεων, μέσα από μια αντίληψη του τι είναι φυσικό (το μη διαχειρίσιμο, αυτό που δεν υπόκειται σε διαπραγματεύσεις) και βιωμένο, έρχεται να νομιμοποιήσει την κυρίαρχη αντίληψη για την οικιακή εργασία, και εμμέσως μια αντίληψη για τις γυναίκες των

κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων. Η οικιακή εργασία δεν απαιτεί, ή δεν πρέπει να απαιτεί μία ρητή διαχείριση από τα υποκείμενα που την επιτελούν, και γίνεται αποδεκτή όχι ως μία επαγγελματική και κοινωνική ταυτότητα υπό διαπραγμάτευση, αλλά ως μία φυσική θέση στην οποία μπορεί να βρεθεί η οποιαδήποτε γυναίκα. Η οικιακή εργασία, μέσα από αυτό τον λόγο, φυσικοποιείται και παγιώνεται απαγορεύοντας στα εμπλεκόμενα σ' αυτήν υποκείμενα όχι μόνο τη διαφυγή, αλλά και τάσεις διαφυγής από αυτήν.

2.2.3. Εργοδότης, ο μεγάλος απών: λόγος και πρακτική σε διάσταση

Όλοι οι μελετητές της οικιακής εργασίας εντοπίζουν την έντονη κατά φύλο εξειδίκευση⁴³ και τη σύνδεση της οικιακής εργασίας με τις γυναίκες στις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική. Αντίθετα σε χώρες της Αφρικής (Rollins 1985, Hansen 1989), στην αστακή Ινδία (Rollins 1985:42, Kothari 1996:6) και σε κάποιες αραβικές χώρες (Rollins 1985), η πλειοψηφία των οικιακών βοηθών ήταν και είναι άντρες. Επίσης όλες συμφωνούν στο ότι οι εργοδότες των οικιακών βοηθών είναι συχνά οι γυναίκες των οικιακών ομάδων στις οποίες εισέρχονται, έτσι θεωρείται μία σχέση μεταξύ γυναικών, της οικιακής βοηθού και της εργοδότης, και μάλιστα μια εξουσιαστική σχέση μεταξύ των δύο με την εργοδότη να προσπαθεί να αποκτήσει εξουσία στον μοναδικό τομέα που η ανδροκρατούμενη κοινωνία της αφήνει κενό, στον οικιακό χώρο. Οι συζητήσεις με Ελληνίδες εργοδότες και Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς οδηγούν σε μία λιγότερο συμπαγή εικόνα. Στο σημείο αυτό θα περιοριστούμε στη συμμετοχή των εργοδοτών στην υπόθεση της οικιακής εργασίας, και όχι των συζύγων των οικιακών βοηθών, όπου αυτοί υπάρχουν. Στις ελληνικές οικιακές ομάδες, εμφανίζεται μία μεγάλη ομοφωνία μεταξύ εργοδοτριών και των συζύγων τους για το ποιος σχετίζεται περισσότερο με την οικιακή βοηθό, και ποιος την έχει «αναλάβει». Η δουλειά της επιτήρησης της οικιακής βοηθού, είναι ξεκάθαρα μία γυναικεία εργασία. Επίσης, υπάρχει μια γενική συμφωνία για το ότι οι σύζυγοι έχουν περιορισμένη συμμετοχή στα του οίκου, τα οποία άλλωστε δεν τους ενδιαφέρουν. Ο λόγος αυτός της «αδιαφορίας» και «άγνοιας» των ανδρών για ότι αφορά τον οικιακό χώρο, σε επίπεδο πράξης δεν επιβεβαιώνεται. Όσον αφορά τις σχέσεις της οικιακής βοηθού με την οικιακή ομάδα καθώς και τα καθήκοντα που η

⁴³ Έτσι η Cock (1980) στη Νότιο Αφρική, η Rollins (1985) και η Glenn (1986) στις Η.Π.Α., οι Bakan και Stasiulis (1995) στον Καναδά, μελέτες που παρουσιάζονται στο συλλογικό τόμο των Chaney και Castro (1989) στην Καραϊβική και τη Λατινική Αμερική, η Giles (1992) στη Μεγάλη Βρετανία, η Constable (1997) στο Hong Kong, η Chin (1998) στην Μαλαισία, η Kothari (1996) στην αγροτική Ινδία, η Chell (1997) στην Ιταλία, ο Iosifides (1997) στην Ελλάδα, μελετούν ή περιλαμβάνουν στη μελέτη τους γυναίκες οικιακές βοηθούς, δεδομένης της αριθμητικής τους κυριαρχίας στο επάγγελμα.

πρώτη επιτελεί, φαίνεται να καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την σχέση της με τον εργοδότη και τις απόψεις του για την εργασία της. Η σχέση αυτή δεν περιλαμβάνει την κατά πρόσωπο διαπραγματεύση, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τον καθρέφτη που λέγεται εργοδότης. Ο σύζυγος δεν επεμβαίνει άμεσα σε ότι αφορά την οικιακή βοηθό και τις οικιακές εργασίες, αλλά εμμέσως, δι' αντιπροσώπου: «πες της [της οικιακής βοηθού]» να καθαρίσει καλά τα», «πες της να πάει να δώσει...». Η σύζυγος, από τη μεριά της δε δομεί μια διμερή σχέση μεταξύ της ίδιας και της οικιακής βοηθού, αλλά λειτουργεί ως «διαμεσολαβητής» μεταξύ οικογένειας και οικιακής βοηθού, μεταξύ του «μέσα» και ενός ιδιόμορφου «έξω»:

Εγώ μπαίνω στη μέση, σα μάνα να προστατέψω το παιδί, απέναντι στο μπαμπά το βίαιο ας πούμε, τον απότομο, το χοντροκομμένο ας πούμε σε μερικά πράγματα, και εκείνες θα έρθουν σε μένα να μου πούνε το παράπονό τους, ή το φόβο τους για μια ζημιά που κάνανε, για κάτι ξέρω γω, να μου πουν ότι «αχ, πώς θα το πούμε στον κύριο Χ;», αυτό το πράγμα. Σταθερά. Εγώ της λέω, της είπα σήμερα, λέω Κ. της λέω θα σου πω κάτι, μην στενοχωρεθείς απλά δεν μπορώ να μην στο πω, έγινε αυτό το πράγμα «Αχ!!!, λέει, θα τα ξέχασα!», «εντάξει δεν έγινε τίποτα», «θα το είδε ο κυρ Χ!..», «ναι, το είδε, κι είπε αυτό, αλλά εντάξει», «πω! Πω!», λέω «δεν πάθανε τίποτα τα πουλιά απλώς στο λέω να το ξέρεις». 'Η ξέρω γω μου λέει «πώς ήταν το φαί; Καλό ήτανε;», «ε, καλό ήτανε. Ξέρω γω ήτανε λίγο αλμυρό, κάπως έτσι, να πούμε, ήτανε λίγο αλμυρό αυτή τη φορά, ίσως επειδή την προηγούμενη φορά που σου είπα πως ήταν ανάλατο...», εγώ πάντοτε γελάω, της λέω εντάξει ας πούμε, και τι έγινε; «Τι έγινε, μου λέει, φώναζε ο κύριος Χ; Πω, πω!!! Θα φώναζε ο κύριος Χ», «έλα μωρέ, δεν φώναζε, έλα μην κάνεις έτσι». Τον φοβάται.

Όταν ο εργοδότης αναλαμβάνει κάτι απέναντι στην οικιακή βοηθό (π.χ. την προετοιμασία των δικαιολογητικών για την πράσινη κάρτα), είναι συχνά η εργοδότης αυτή που πάλι συνομιλεί μαζί του για το θέμα και όχι η ίδια η ενδιαφερόμενη. Στην παρακάτω περίπτωση φαίνεται να είναι στον ένα πόλο ο εργοδότης και στον άλλο εργοδότης και οικιακή βοηθός μαζί, σε μία προσπάθεια της πρώτης να τον πείσει να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της δεύτερης. Η εργοδότης λειτουργεί εδώ ως εκπρόσωπος της οικιακής βοηθού και όχι του συζύγου της, ενώ το «μέσα» και το «έξω» αλλάζει περιεχόμενο:

Πρέπει να μας άκουγε τα βράδια που τσακωνόμασταν, κι οπωσδήποτε μας άκουγε στο τέλος που τσακωνόμασταν για την πράσινη κάρτα. Γιατί ερχόταν την άλλη μέρα, της έλεγα «βρε Κ., ξέρεις τώρα ποια είναι η

κατάσταση, ο Χ. θα το φροντίσει αλλά αργεί γιατί περιμένει να δει τι θα γίνει με τον τάδε νόμο, ξέρω γω», εεμ ότι θα το κάνει θα το κάνει, δεν είναι ότι... απλώς θα το κάνει με τους ρυθμούς του. Αλλά του 'πα πάλι κι αυτός έλεγε «ουου...κι αυτά», θα μας άκουγε. Κι ίσως δεν ήθελε να προσθέσει στις εντάσεις μας.

Εδώ η εργοδότης αποδίδει την τραυματική για την ίδια ξαφνική αποχώρηση της οικιακής της βοηθού στην στάση του άντρα της:

Αυτό δε [τους τσακωμούς του ζευγαριού για τις δουλειές του σπιτιού], είναι σίγουρα κάτι, το οποίο η Κ. το 'βλεπε, έβλεπε γενικώς τη στάση του, έτσι; Την πείραζε πάρα πολύ. Δεν αποκλείεται κιόλας η Κ. να έφυγε γι' αυτό το λόγο.

Και από κει που η εργοδότης λειτουργεί ως διαμεσολαβητής μεταξύ εργοδότη και οικιακής βοηθού, η οικιακή βοηθός μετατρέπεται σε καθρέφτη της σχέσης του ζευγαριού, και η αποχώρησή της σε μεταφορά για την επίλυση των προβλημάτων της εργοδότης με το σύζυγό της:

[Μ]πορεί κατά κάποια άλλη ψυχαναλυτική ερμηνεία να ήθελε [η οικιακή βοηθός] ...φεύγοντας να πει ότι αυτό έπρεπε να κάνω κι εγώ. Έξοδος. Exodus. Κι όμως μπορεί, κι αυτό το' χω σκεφτεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. ΤΟ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΙΕΧΟΝ

3.1 Η ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Από το 1974 μέχρι σήμερα ο αριθμός των Φιλιππινέζων μεταναστών σ' όλο τον κόσμο έχει αυξηθεί από 19.000 σε 6.000.000. Οι χώρες συγκέντρωσής τους είναι η Σαουδική Αραβία (500,000), η Ιταλία (200,000), το Hong Kong (145,000), η Ταϊβάν (130,000), η Ιαπωνία (120,000), η Μαλαισία (100,000), οι Η.Π.Α. (2.5 εκ.), και ο Καναδάς (165,000). Σύμφωνα με στατιστικές οργανώσεων των Φιλιππινέζων στην Ευρώπη, ο αριθμός των Φιλιππινέζων που ζουν στην Ευρώπη ξεπερνάει τις 500 χιλιάδες. Από αυτούς το 85%, δηλαδή πάνω από 400.000 είναι γυναίκες ηλικίας 24-39 ετών και μορφωμένες⁴⁴. Επίσης οι περισσότερες μετανάστριες είναι ανύπαντρες (80%), ενώ άλλες είναι παντρεμένες (18%) ή σε διάσταση και σε μονογονεϊκές οικογένειες (2%) (White Paper: The Overseas Employment Program, 1995: 34).

Στην Ελλάδα και σε σύνολο 350.000-500.000 μεταναστών (Ρυλμόν, 1993), ο Φιλιππινέζικος πληθυσμός υπολογίζεται κατά προσέγγιση σε πάνω από 40 χιλιάδες (60,000 δίνουν τα στοιχεία του ΡΟΕΑ), το 90% των οποίων είναι γυναίκες⁴⁵. Το 95% των γυναικών αυτών απασχολούνται βασικά με οικιακές εργασίες, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη μιας πολιτισμικής κατανομής της εργασίας (Cultural division of labour) στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία τους ζει στην Αθήνα και τα προάστια, αλλά λίγες ζουν και στη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα και τα μεγάλα νησιά όπως Κέρκυρα, Ρόδο και Κρήτη (Valencia: 1995). Στη Αθήνα, ένας σημαντικός αριθμός Φιλιππινέζων κατοικεί στην περιοχή των Αμπελοκήπων και στην Κυψέλη (στοιχεία του KASAPI-HELLAS).

Οι Φιλιππίνες είναι μια χώρα με παράδοση στην «εξαγωγή» γυναικείας εργασίας και μάλιστα οικιακής εργασίας σε χώρες του «ανεπτυγμένου» κόσμου. Σε πολλές χώρες του κόσμου η εθνική ιδιότητα των ανθρώπων από τις Φιλιππίνες ταυτίζεται με την εργασία της οικιακής βοηθού. Στο Hong Kong όπου πάνω από το 85% των οικιακών βοηθών προέρχεται από τις Φιλιππίνες η εθνική Φιλιππινέζικη ταυτότητα και η οικιακή εργασία αποτελούν συνώνυμα κάτι που ισχύει και στην Ελλάδα. Το ερώτημα του γιατί η Φιλιππινέζικη μετανάστευση είναι μία κατεξοχήν γυναικεία μετανάστευση και γιατί έχει η συγκεκριμένη ομάδα έχει ταυτιστεί σε τέτοιο βαθμό με την οικιακή εργασία, είναι δύσκολο να απαντηθεί. Η είσοδος των γυναικών από ανεπτυγμένες χώρες στην εργασία, και η συμπλήρωση της θέσης

⁴⁴ Στοιχεία του Philippine Overseas Employment Administration (POEA).

⁴⁵ Στοιχεία του KASAPI HELLAS. Η Πετρινώτη αναφέρει την ύπαρξη 15.000 μη κανονικών Φιλιππινέζων μεταναστών στην Ελλάδα στις αρχές του 1990.

τους στο σπίτι από γυναίκες υπανάπτυκτων χωρών δεν αρκεί για να ερμηνεύσει την μονοπώληση από την πλευρά της οικιακής εργασίας των Φιλιππινέζων γυναικών. Καθοριστική σημασία έχει η ιστορική και οικονομική πορεία των Φιλιππίνων. Οι Φιλιππίνες, μετά από 400 χρόνια Ισπανικής κατοχής (1565-1989), και τρία χρόνια αγώνα για την ανεξαρτησία τους έζησαν την εμπειρία της Αμερικανικής κατοχής από το 1901 μέχρι το 1941. Ακολούθησε το '41-45 η Ιαπωνική κατοχή, ενώ η Δημοκρατία των Φιλιππίνων λειτούργησε για 20 μόλις χρόνια, από το '46 μέχρι το '65. Η δικτατορία του Μάρκος από το '65-'86 συνέβαλλε αποφασιστικά στην εξάντληση της ήδη καταπονημένης οικονομίας, ενώ το τωρινό δημοκρατικό καθεστώς που επανδρώθηκε με ανθρώπους που κατείχαν κορυφαία αξιώματα κατά την περίοδο της δικτατορίας (ή συγγενείς τους), εξακολουθεί να αδυνατεί να δημιουργήσει τους απαραίτητους όρους για μία ανόρθωση της οικονομίας. Έτσι, η αποικιακή κληρονομιά των Φιλιππίνων (40% του ΑΕΠ καταβάλλεται στην Παγκόσμια Τράπεζα και τις ΗΠΑ για την εξόφληση δανείων) μαζί με τους υψηλούς ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης (2.7% το 1980) οδήγησαν στη δημιουργία μιας μεγάλης πηγής μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. «Η μετά το 1974 Φιλιππινέζικη κυβέρνηση διαμόρφωσε μια πολιτική ανάπτυξης του γυναικείου εργατικού δυναμικού στο εξωτερικό, στο πλαίσιο μιας πολιτικής καταπολέμησης της ανεργίας στο εσωτερικό (Chell 1997, *Gender Selective Migration:Somalian and Filipina Women in Rome, Southern Europe and the New Immigrations*, R. King & R. Black), αλλά και με σκοπό την ανεύρεση νέων πόρων μέσω των εμβασμάτων των μεταναστών. Από το 1975 και μετά (με εξαίρεση την κάμψη του 1983-1984) το ποσό που εισέρχεται στη χώρα μέσω εμβασμάτων παρουσιάζει μία αυξητική πορεία, και το 1995 έφτασε τα \$4.93 δις. χωρίς να υπολογίζονται σε αυτά εμβάσματα που εισέρχονταν ανεπίσημα ή εκτός τραπεζών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 δύο εκατομμύρια νοικοκυριά ή το 16% του συνόλου των νοικοκυριών της χώρας εξαρτώνταν από τα εμβάσματα για τουλάχιστον το 30% του ετήσιου εισοδήματός τους⁴⁶.

⁴⁶ Στοιχεία της Bango Sentral ng Pilipinas και του National Statistics Office.

3.2. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η κοινωνική ζωή των Φιλιππινέζων μεταναστριών και μεταναστών στην Αθήνα οργανώνεται γύρω από τρεις κεντρικούς πόλους, είτε παράλληλα, είτε διαμορφώνοντας σχέσεις αποκλεισμού: τις Φιλιππινέζικες εκκλησίες, τα boarding houses, και τους συλλόγους.

3.2.1. Φιλιππινέζικοι σύλλογοι στην Αθήνα

Οι Φιλιππινέζες μετανάστριες που ζουν στην Ελλάδα και στις οποίες συχνά αποδίδονται χαρακτηριστικά παθητικότητας, εσωστρέφειας και μη κοινωνικότητας από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, έχουν ιδρύσει 58 συλλόγους σύμφωνα με στοιχεία της Φιλιππινέζικης πρεσβείας. Οι σύλλογοι αυτοί κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: είναι θρησκευτικοί, τοπικοί, και λίγοι αθλητικοί. Ο μεγαλύτερος Φιλιππινέζικος σύλλογος, και ένας από τους μεγαλύτερους και καλύτερα οργανωμένους συλλόγους μεταναστών στην Αθήνα, είναι το KASAPI-HELLAS, σύλλογος που έχει ως σκοπό του την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των Φιλιππινέζων μεταναστών εργαζομένων. Ιδρύθηκε το 1989 από τον Joe και την Debby Valencia και απέκτησε από την αρχή επαφές με δημόσια πρόσωπα του ελληνικού χώρου που συνέβαλλαν στην προώθηση και ανάπτυξη του (τον τότε δήμαρχο Δ. Μπέη, την δήμαρχο Ζωγράφου Φ. Σακελλαρίδου, τον πρόεδρο της ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ, δικηγόρους, κοινωνιολόγους κ.α.). Ο λόγος συνεργασίας Ελλήνων παραγόντων με ένα Φιλιππινέζικο σύλλογο, κάθε άλλο παρά αυτονόητος, περιγράφεται από τον ίδιο τον πρόεδρο του KASAPI-HELLAS ως εξής:

[O]ur presence here in Greece as migrants reminds of the Greek people of their past [...]. Some years ago, the Greek people also had to leave for other countries, to leave their families in Greece and work in other countries like in Canada, ...even here in Europe like Germany, Switzerland, Sweden, Belgium, Holland, in order to have a better..., to improve their economic conditions. So, they said we would like to help you because you remind us of our past ... there were times when we were migrants in Germany, that we needed solidarity and help of the German people, even in Canada... So, this is it...

Η βοήθεια της κοινωνίας υποδοχής προς μια νέα μεταναστευτική ομάδα δεν στηρίζεται σε κάποια ηθική αρχή βοήθειας του ανθρώπου προς τον άνθρωπο, ανεξαρτήτως φύλου, θρησκείας, φυλής και εθνικότητας αλλά στη μνήμη της

μετανάστευσης που δημιουργεί τη μοναδική, όπως φαίνεται, συνθήκη ομοιότητας και άρα συνεργασίας. Η αναγνώριση του Άλλου υπάρχει μόνο μέσα από τη βιωμένη ή ιστορικά καταγεγραμμένη εμπειρία που ο Έλληνας μοιράζεται μαζί του.

Σήμερα, το KASAPI-HELLAS συνεργάζεται με διάφορα συνδικάτα (ο χώρος στέγασης του συνδικάτου των οικοδόμων παραχωρείται για μία σειρά εορταστικών εκδηλώσεων του KASAPI), φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, μέλη της ΓΣΕΕ, του Εργατικού Κέντρου Αθηνών (όπου ο σύλλογος διατηρεί δικό του γραφείο), καθώς και υπουργούς (συμμετοχή παιδιών από τις Φιλιππίνες σε εορταστικές εκδηλώσεις του Υπουργείου Εργασίας, καθώς και την Πρωτοχρονιά μπροστά στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας). Βασική συνεισφορά του συλλόγου στα μέλη του είναι η βοήθεια που προσφέρει στο θέμα της νομιμοποίησης των Φιλιππινέζων μεταναστριών και τις συναλλαγές τους με την ελληνική γραφειοκρατία και τις δικτυικές αρχές. Ο πρόεδρος του KASAPI, αναφέρει πολλές περιπτώσεις Φιλιππινέζων που συνελήφθησαν γιατί δεν έφεραν επάνω τους τα κατάλληλα έγγραφα και θα κρατούνταν επί μέρες αν το σωματείο, μέσω και των γνωριμιών του με έλληνες παράγοντες, δεν έκανε τις απαραίτητες ενέργειες για την απελευθέρωσή τους. Η συμπεριφορά των υπαλλήλων των ελληνικών δημοσίων υπηρεσιών αποτελεί επίσης συχνά ένα ανυπέβλητο συχνά εμπόδιο για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς. Οι βασικοί λόγοι της δυσκολίας επικοινωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών συνίσταται στην μη καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας από τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς, τη μη γνώση της αγγλικής γλώσσας από τους δημόσιους υπαλλήλους που εξυπηρετούν μετανάστες, τη μη γνώση του συχνά συγκεχυμένου τρόπου λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών, καθώς και την γενική απροθυμία των υπαλλήλων να εξυπηρετήσουν (στα γραφεία του ΟΑΕΔ για την έκδοση πιστοποιητικών ή πράσινης κάρτας εμφανίζονται έντονα φαινόμενα ρατσισμού τόσο από τους φύλακες που μιλούν προσβλητικά, χειρονομούν και σπρώχνουν τους μετανάστες, όσο και από υπαλλήλους που στις χαμηλόφωνες διαμαρτυρίες των μεταναστών απαντούν με ηχηρές δηλώσεις του τύπου «αν δεν τους αρέσει το πως δουλεύουμε ας πάνε από κει που ήρθαν»). Επίσης το KASAPI είναι υπεύθυνο για την ίδρυση του σχολείου Munting Nayon που στεγάζεται στον ίδιο χώρο με τον σύλλογο και λειτουργεί και ως παιδικός σταθμός. Εκεί, παιδιά από τις Φιλιππίνες, αλλά και την Αλβανία, τη Νιγηρία, την Ερυθραία που δεν έχουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά για να εγγραφούν σε ελληνικό σχολείο, και οι γονείς των οποίων εξυπηρετούνται από το γεγονός ότι τα παιδιά μπορούν να απασχοληθούν από τις 8.00 το πρωί μέχρι τις 20.00 το βράδυ, παρακολουθούν τις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού και μαθαίνουν Tagalog (την επίσημη γλώσσα των Φιλιππίνων) και ελληνικά, ενώ τα βασικά μαθήματα γίνονται στα αγγλικά. Το σχολείο δεν αποτελεί μόνο έναν χώρο διδασκαλίας για τα παιδιά, αλλά και

σημαντικό κοινωνικό των γονιών, όπου συζητούν περιμένοντας τα παιδιά τους, και συμμετέχουν στο πλήθος εκδηλώσεων (με αφορμή εθνικές και θρησκευτικές γιορτές, αλλά και βραβεύσεις) που διοργανώνονται. Η οργάνωση αυτών των γιορτών (π.χ. απόκριες) απαιτεί συχνά και τη συμμετοχή των ίδιων των γονιών οι οποίοι αναλαμβάνοντας εργασίες όπως η κατασκευή κοστουμιών, η διακόσμηση, και η εκμάθηση χορών λαμβάνουν μέρος σε μία διαδικασία που ενισχύει την συλλογική Φιλιπινέζικη ταυτότητα, συχνά ανεξάρτητα από θρησκευτικές πεποιθήσεις, και πολιτικές και προσωπικές διαφορές. Το μέρος των πρακτικών που επαναλαμβάνεται σε όλες τις συλλογικές Φιλιπινέζικες δραστηριότητες, και με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται σε ακρογωνιαίο λίθο της Φιλιπινέζικης κοινωνικότητας, είναι η κοινή κατανάλωση από κοινού μαγειρεμένου φαγητού, και το άκουσμα τραγουδιών που εκτελούνται είτε από το σύνολο των συμμετεχόντων είτε από μέρος τους. Στο πλαίσιο του σχολείου, η κοινωνικότητα διαμορφώνεται και από την συμπερίληψη στο πρόγραμμα διαγωνισμών για την ανάδειξη του πιο καλοντυμένου, ή πιο ευγενικού, ή καλύτερου στην απαγγελία κ.α. παιδιού. Η ύπαρξη διαγωνισμών αποτελεί κεντρικό σημείο των σχολικών εκδηλώσεων, και επιτελείται πάντοτε τόσο από την πλευρά των διδασκόντων και γονέων, όσο και από την πλευρά των παιδιών με κάποια επισημότητα. Έτσι, το ντύσιμο είναι προσεγμένο, υπάρχει συγκεκριμένο και καλά οργανωμένο πρόγραμμα, και η επιτροπή των κριτών απαρτίζεται είτε από εξέχοντα μέλη της Φιλιπινέζικης κοινότητας (π.χ. τον ιερέα, κάποιαν επιτυχημένη επιχειρηματία), είτε από λιγότερο επιτυχημένα μέλη του κοντινού ελληνικού περιβάλλοντος (π.χ. ανθρωπολόγο που διεξάγει επιτόπια έρευνα σε ομάδες Φιλιπινέζων). Η συμμετοχή των “ξένων” Ελλήνων στη θέση των κριτών δείχνει μία αποδοχή του υψηλού τους status, που όμως εκδηλώνεται μόνο σε περιστάσεις τις οποίες χαρακτηρίζει κάποια επισημότητα, και επίσης σε διοργανώσεις του KASAPI ενός συλλόγου που εκφράζει ρητά την πολιτική της προσέγγισης με την κοινωνία υποδοχής προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα Φιλιπινέζικα συμφέροντα. Σε άτυπες εκδηλώσεις, ή σε επίσημες εκδηλώσεις άλλων φορέων, η παρουσία Ελλήνων είναι από σπάνια έως μηδενική.

3.2.2. Εκκλησίες

Η πιο σημαντική μορφή κοινωνικής οργάνωσης των Φιλιπινέζων στην Ελλάδα, και αυτή που έχει περάσει εντελώς απαρατήρητη από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής είναι οι εκκλησίες. Οι Φιλιπινέζες μετανάστριες που χαρακτηρίζονται από τις ελληνίδες εργοδотριές τους «θρήσκες» και μπαίνουν όλες στη γενική κατηγορία των καθολικών ανήκουν σε πλήθος διαφορετικών θρησκειών

και ακόμα μεγαλύτερο πλήθος εκκλησιών και ομάδων που συγκροτούνται στο πλαίσιο μιας θρησκείας. Η θρησκευτική ταυτότητα των Φιλιππινέζων, ακολουθεί το μοντέλο της κατακερματισμένης, ή "chor sui" όπως τη χαρακτήρισε ένας πληροφορητής, εθνικής τους ταυτότητας. Η θρησκευτική ταυτότητα δεν είναι ένα ζήτημα αλήθειας, ή ουσίας αλλά ζήτημα συνθηκών, περιστάσεων, χαρακτήρα.

We have the same faith but different personalities. Pilipino people choose their religious group according to their personality, character.

Η ύπαρξη της πολλαπλότητας θρησκευτικών ομάδων δεν είναι φαινόμενο που απορρέει από τη μεταναστευτική διαδικασία όπως φανερώνει πλήθος μαρτυριών πληροφορητών που πιστοποιούν την ύπαρξη της παραπάνω πολλαπλότητας και στις Φιλιππίνες, και με μεγαλύτερη μάλιστα ένταση. Οι μεγαλύτερες θρησκευτικές ομάδες είναι η Iglesia ni Christo (Φιλιππινέζικη θρησκευτική σέκτα με προτεσταντικά στοιχεία, πολέμιος του καθολικισμού, με ιδιαίτερα αυστηρό τελετουργικό και κανόνες), οι Born Again (ομάδα με υποομάδες στο εσωτερικό της), οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, και πλήθος θρησκευτικών υποομάδων της Καθολικής Εκκλησίας όπως οι Couples for Christ (που έχει ως σκοπό την ενδυνάμωση των δεσμών της οικογένειας), η Jesus Christ the King Fellowship Organization (Καθολική εκκλησία στην Κυψέλη), η πολυπληθής ομάδα El Shaddai (ακολουθεί τα δόγματα του καθολικισμού αλλά έχει εντελώς διαφορετικό τελετουργικό, Καθολική εκκλησία στον Πειραιά), κ.α. Οι Φιλιππινέζες μετανάστριες μπορεί να θεωρούνται μέλη μιας θρησκευτικής ομάδας αλλά να παρακολουθούν ή να συμμετέχουν περιστασιακά ή σε μόνιμη βάση σε πολλές άλλες. Έτσι, μεταξύ των διαφόρων αυτών ομάδων δε διαμορφώνονται σχέσεις αποκλεισμού αλλά συμπερίληψης, η δε αντίληψη της θρησκείας δεν έχει στοιχεία αποκλειστικότητας και εγγενούς αλήθειας, αλλά ρευστότητας και αμφισβήτησης (με εξαίρεση την Iglesia ni Christo, την πιο κλειστή και εσωστρεφή Φιλιππινέζικη θρησκευτική ομάδα). Όσον αφορά τις Καθολικές εκκλησίες, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες επιδιώκουν την παρακολούθηση της λειτουργίας εκείνης που τελείται από Φιλιππινέζους ιερείς σε συγκεκριμένες ώρες, κάθε Κυριακή, και αποφεύγουν τη λειτουργία που προορίζεται για τους Έλληνες και όπου συχνά έχουν παρουσιαστεί ρατσιστικές συμπεριφορές εναντίον τους είτε από πιστούς είτε από τους Έλληνες ιερείς της Καθολικής εκκλησίας. Όταν δε βρίσκονται εκτός Αθηνών, συχνά σε νησιά με τους εργοδότες, δε διστάζουν να παρευρεθούν στην Ορθόδοξη λειτουργία, καθώς αυτό δεν έρχεται σε σύγκρουση με την ρευστή όπως προαναφέρθηκε αντίληψη της θρησκείας που φέρουν («we are all Christians, aren't we?"). Ο κύριος λόγος αποφυγής της Ορθόδοξης εκκλησίας, είναι η

παρουσία εκεί Ελλήνων που μπορεί να τις αντιμετωπίσουν προσβλητικά, και λιγότερο το ανοίκειο του Ορθόδοξου τελετουργικού.

3.2.3. Boarding Houses

Ένας σημαντικός χώρος όπου επιτελείται η Φιλιππινέζικη κοινωνικότητα, είναι τα λεγόμενα boarding houses, τα σπίτια που νοικιάζουν μαζί 3-6 ή ακόμα και 8 Φιλιππινέζες (κάποιες φορές περιλαμβάνει και ζευγάρια) και όπου κάποιες από αυτές κατοικούν μόνιμα (αν δε δουλεύουν ως εσωτερικές οικιακές βοηθοί) και κάποιες μόνο τα Σαββατοκύριακα, στα ρεπό τους. Τα boarding houses βρίσκονται συχνά στην Κυψέλη, ή τους Αμπελόκηπους, και είναι πολλές φορές υπόγεια με δύο ή τρία δωμάτια όπου κατοικούν 4-6 άτομα (δύο άτομα σε κάθε δωμάτιο), τα ενοικιά τους δε κυμαίνονται από 60.000 μέχρι 80.000. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί, όπως και άλλοι μετανάστες για διαχωρίζονται κοινωνικά στην αθηναϊκή χωρική διάταξη από τους Έλληνες τόσο από την περιοχή στην οποία ζουν (οριζόντια), αλλά από τον όροφο στον οποίο βρίσκεται το διαμέρισμά τους (κάθετα). Έτσι, ακόμα και σε περιοχές υψηλών κοινωνικών στρωμάτων, όπως η πλατεία Μαβίλη, μεγάλο μέρος των υπογείων διαμερισμάτων καταλαμβάνεται από Φιλιππινέζους και άλλους μετανάστες, ενώ στους παραπάνω ορόφους κατοικούν οι ενδεχόμενοι εργοδότες τους, διπλωμάτες, καλλιτέχνες, δικηγόροι κ.α. Στο ενοίκιο του σπιτιού, και στους λογαριασμούς οι Φιλιππινέζες που το κατοικούν συμμετέχουν αναλογικά με τον χρόνο παραμονής τους. Οι χώροι του σπιτιού προορισμένοι για συγκεκριμένες λειτουργίες που καθορίζονται από τα ελληνικά πολιτισμικά δεδομένα και ανάλογα με τα τετραγωνικά τους (ο μεγαλύτερος χώρος είναι το σαλόνι, ο αμέσως μικρότερος το καθημερινό δωμάτιο ή living-room ή υπνοδωμάτιο, ενώ ο επόμενος το υπνοδωμάτιο) ανασηματοδοτούνται και αποκτούν άλλες λειτουργίες που καθορίζουν οι Φιλιππινέζες κάτοικοί τους. Το χωλ, ο χώρος υποδοχής του τυπικού ελληνικού σπιτιού, μετατρέπεται συνήθως από τις Φιλιππινέζες ενοικιάστριες σε σαλόνι του σπιτιού, με έναν καναπέ, ένα τραπέζακι, και πλήθος φωτογραφιών των ιδίων σε εκδρομές και θρησκευτικές εκδηλώσεις, και των αγαπημένων τους στις Φιλιππίνες, όλα τοποθετημένα με έμφαση στη συμμετρία και την καθαριότητα, ενώ τα υπόλοιπα δωμάτια μετατρέπονται σε υπνοδωμάτια. Ο μικροσκοπικός χώρος του νέου σαλονιού είναι ο χώρος συγκέντρωσης των Φιλιππινέζων μεταναστριών όταν έχουν τα ρεπό τους (συνήθως τα Σαββατοκύριακα), αλλά και ο χώρος υποδοχής των ξένων. Εκεί κάθονται με άνεση 5-6 Φιλιππινέζες, παίζουν με τα παιδιά τους, τρώνε ή

κουβεντιάζουν μεγαλόφωνα, γελούν ηχηρά⁴⁷ ή παρακολουθούν τηλεόραση. Η Φιλιππινέζικη κοινωνικότητα και συντροφικότητα, η Φιλιππινέζικη συγγένεια και φιλία συγκροτείται μέσα από την από κοινού αγορά των υλικών που απαιτούνται για την προετοιμασία του φαγητού που θα καταναλωθεί, την από κοινού προετοιμασία του, και την σε κοινό χώρο και ταυτόχρονη κατανάλωσή του. Το φαγητό αποτελεί σύμβολο της Φιλιππινέζικης κοινωνικότητας και ετοιμάζεται σε μεγάλες πάντα ποσότητες για πάρτι, εβδομαδιαίες συγκεντρώσεις θρησκευτικών ομάδων, καθώς και για τις συγκεντρώσεις του Σαββατοκύριακου στα boarding houses.

3.3 ΔΥΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΩΝ ΟΙΚΙΑΚΩΝ ΒΟΗΘΩΝ

3.3.1. “Φωνές” και “ευαισθησία”: Δύο λόγοι για την εθνική ταυτότητα μέσα από την εμπειρία της οικιακής εργασίας

Στο Φιλιππινέζικο λόγο κυριαρχεί μία τάση αποφυγής γενικεύσεων, και μοντέλων που αποδίδουν σε ομάδες ανθρώπων αναλλοίωτα χαρακτηριστικά. Στο πλαίσιο αυτό εθνικές αφηγήσεις τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους Φιλιππινέζους είναι απύσυχες στο σύνολο των συνεντεύξεων που διεξήχθησαν, και μόνο αποσπασματικά εμφανίζονται στοιχεία για το τι συνιστά την Φιλιππινέζικη συλλογική ταυτότητα καθώς και περιγραφές που ταυτίζουν τους Έλληνες με συγκεκριμένες συμπεριφορές. Η έλλειψη μιας εθνικής αφήγησης, ειδικά σε ομάδες μεταναστών στις οποίες συχνά οι εθνικές αφηγήσεις κατέχουν κυρίαρχη θέση, συνδέεται με την -μέχρι πρόσφατα- απουσία συγκροτημένου και συμπαγούς εθνικού λόγου στην χώρα προέλευσης, τις Φιλιππίνες. Στατιστικές έρευνες στις Φιλιππίνες δείχνουν πως σε διαφορετικές περιοχές των Φιλιππίνων εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '80 (1982) πολύ ασθενής ταύτιση των ανθρώπων με το έθνος, ενώ το 1986 και το 1989 παρουσιάζεται μια δραματική αλλαγή, η εκτεταμένη χρήση πατριωτικών ή επαναστατικών σλόγκαν, και η απόλυτη ταύτιση με το έθνος (Ileto 1998: 248). Η συγκρότηση μιας εθνικής αφήγησης στις Φιλιππίνες φαίνεται να παράγει αποτελέσματα την τελευταία μόλις δεκαετία και ιδιαίτερα στους νέους που δέχονται ισχυρές επιρροές μέσα από τα σχολικά

⁴⁷ Ενώ η παρουσία των Φιλιππινέζων στα σπίτια των εργοδοτριών τους περιγράφεται συχνά από τους ίδιους τους εργοδότες ως διακριτική και αθόρυβη, με αποτέλεσμα να θεωρούνται οι ιδανικές οικιακές βοηθοί, στα boarding houses οι Φιλιππινέζες γυναίκες αλλάζουν ριζικά τόσο τον τόνο της φωνής τους (προς τα πάνω) όσο και τη σωματικότητά τους (έντονη κίνηση και ελεύθερη) και βρίσκονται ξαφνικά στον αντίποδα του προτύπου το οποίο αποτελούν για τις εργοδότης τους.

συγγράμματα. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί, λοιπόν, οι οποίες ζουν στην Ελλάδα μία ή και δύο δεκαετίες απέχουν χρονικά και χωρικά από αυτές τις ριπές εθνικού λόγου και συμμετέχουν μόνο αποσπασματικά στην ανα-παραγωγή του. Δύο είναι τα βασικά και επαναλαμβανόμενα ρητορικά μοτίβα τα οποία συνοδεύονται από αναφορές στη γενική κατηγορία "Φιλιππινέζοι" και "Έλληνες", και με αυτή την έννοια συνιστούν τους κυρίαρχους λόγους για συλλογικές ταυτότητες από τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς. Πρόκειται για τον λόγο της "ευαισθησίας/εσωστρέφειας" και τον λόγο των "φωνών/εξωστρέφειας" που αναδεικνύεται μέσα από πλήθος αφηγήσεων, όπως της παρακάτω από πληροφορήτρια που εξιστορεί τις πρώτες της εντυπώσεις από την Ελλάδα:

From the moment I arrived I was so scared, big people, white people, you know, they scream easily, this is the first impression I got. They scream, but they are loving people. They just scream and in just one second they are back to normal. Not like us. We are very sensitive. We keep things inside. We will never, you know, speak out. This is different from them [Greeks], you know. They are...they see something wrong and they will immediately tell you. But on the other hand this is good. Because we, we keep it inside and it doesn't leave the feeling go freely.

Μια δεύτερη Φιλιππινέζα οικιακή βοηθός, παντρεμένη στο παρελθόν με Έλληνα, αφηγείται:

We, we are very sensitive. We are not used to shouting, we didn't have shouting in our house. We, if another person shouts at us, we feel very very bad. We feel very very sorry. And we are not like Greeks. Greeks, they shout and after a minute they forget. We don't. If you shout at me, tomorrow or after a week I will forgive you. Not like Greeks. We are sensitive. [...] That's our character. We don't want shouting. We don't want shouting. We don't want shouting.

Οι παραπάνω αφηγήσεις καθώς και πλήθος άλλων παρέχουν τις μοναδικές στιγμές συγκρότησης ενός λόγου που κάνει αναφορά σε συλλογικότητες ("we"), ή με μία ευρεία έννοια του όρου, σε εθνικά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά, στην περίπτωση των Ελληνίδων εργοδοτριών αναφέρονται σε τρόπους συμπεριφοράς (οι Ελληνίδες κάνουν κάτι, φωνάζουν), ενώ στην περίπτωση των Φιλιππινέζων σε τρόπους αισθαντικότητας (οι Φιλιππινέζες αισθάνονται κάπως, είναι). Οι παραπάνω αφηγήσεις διαμορφώνουν δύο αντιπαρατιθέμενες συλλογικότητες, τις "Ελληνίδες/ες" από τη μία, και τις "Φιλιππινέζες/ους", από την

άλλη. Στις συλλογικότητες αυτές αποδίδονται χαρακτηριστικά είτε άμεσα, με απευθείας απόδοση χαρακτηρισμών, είτε έμμεσα με χαρακτηρισμό της αντιπαρτιθέμενης συλλογικότητας. Έτσι, οι Φιλιππινέζες αυτοχαρακτηρίζονται "κλειστές", και ενώ δεν χαρακτηρίζουν απευθείας τους Έλληνες "ανοικτούς", τους αποδίδουν ένα τέτοιο στοιχείο έχοντας τοποθετήσει τις κατηγορίες του "Έλληνα" και του "Φιλιππινέζου" σε ένα αντιθετικό ζεύγος με χρήση των "while", "but" κ.α. Από την άλλη, ενώ αφηγούνται με ένταση ότι οι «Ελληνίδες φωνάζουν», απλώς και πάντα υπονοούν ότι οι "Φιλιππινέζες σιωπούν". "Ελληνίδες" και "Φιλιππινέζες" αντίστοιχα "Ξεχνούν" και "θυμούνται", ενώ οι "Φιλιππινέζες" είναι κατά κύριο λόγο "ευαίσθητες" και οι "Ελληνίδες" μόνο εμμέσως "αναίσθητες".

<u>"Ελληνίδες"</u>	<u>"Φιλιππινέζες"</u>
Ανοιχτές	"Κλειστές"
"Φωνάζουν"	Σιωπούν
"Ξεχνούν"	"Θυμούνται"
Αναίσθητες	"Ευαίσθητες"

Εδώ, θα πρέπει ίσως να αναφερθεί ότι το μοναδικό χαρακτηριστικό ή δυϊκό ζεύγος από τον παραπάνω πίνακα, το οποίο συναντάται και σε αφηγήσεις εργοδοτριών είναι το ότι οι "Φιλιππινέζες" είναι "κλειστές". Τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά και οι κατηγορίες ουδέποτε έχουν προκύψει σε αφηγήσεις Ελληνίδων για τις ίδιες και τις οικιακές τους βοηθούς, ενώ δεν υπάρχει καν η αντίληψη της ύπαρξής τους στον κόσμο των Φιλιππινέζων. Η παραπάνω κατηγοριοποίηση, στα πλαίσια ενός κυρίαρχου δυτικού λόγου, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι υπακούει ή συνδέεται και με ένα άλλο κυρίαρχο ζεύγος, αυτό του "ενεργητικού"/ "παθητικού". Η κατηγοριοποίηση όμως αυτή, δεδομένου ότι ουδέποτε προέκυψε από τις αφηγήσεις των πληροφορητριών, ούτε και φαίνεται να υπολανθάνει στις πολλαπλές πολιτισμικές ρητορικές και πρακτικές τους, δεν μπορεί να περιληφθεί στα πλαίσια μιας *emic* προσέγγισης.

Στο λόγο των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών που επιτελείται στο ελληνικό πλαίσιο, εντύπωση προκαλεί η απουσία αναφορών σε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με το έθνος, και μια εθνική ταυτότητα, στο αίμα, σε προγόνους, σε ιστορία, σε τόπο. Εξίσου εντυπωσιακά απύσες για τη δυτική ερευνήτρια είναι περιγραφές της πατρίδας με αναφορές στο χρώμα της, στον ήλιο, τη θάλασσα, στο κλίμα, σε μνημεία, ή στο σπίτι, καθώς είναι τα πεδία σχέσεων εκείνα που διαμορφώνουν το τοπίο του υποκειμένου και πιο συγκεκριμένα τα πεδία σχέσεων που διαμορφώνονται με άξονα την οικογένεια (γονείς Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών και αδέρφια/Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί/παιδιά). Σε όλες τις

αφηγήσεις η νοσταλγία για την πατρίδα περιγράφεται ως νοσταλγία των συγγενικών προσώπων.

I miss my children. I haven't seen them for three years now. And also my parents, my brothers and sisters, my friends. That's what I miss most.

Ένας σημαντικός αριθμός Φιλιππινέζων που εργάζονται στην Ελλάδα, έχει παιδιά στις Φιλιππίνες (ή παιδιά στις Φιλιππίνες και στην Ελλάδα) και σε κάποιες περιπτώσεις και σύζυγο. Ο σύζυγος, σπάνια αναδύεται ως αγαπημένο πρόσωπο προς το οποίο δημιουργούνται αισθήματα νοσταλγίας και κάποια αίσθηση υποχρέωσης. Αντίθετα, οι γονείς και τα παιδιά, και δευτερευόντως τα αδέρφια, συνιστούν τους αδιαμφισβήτητους πόλους ενδιαφέροντος και φροντίδας. Συχνά, τα παιδιά κατοικούν με τους γονείς της συζύγου (άλλες φορές του συζύγου) που έχουν αναλάβει την ανατροφή τους για όλο το χρονικό διάστημα απουσίας της μητέρας. Το χρονικό αυτό διάστημα για τις Φιλιππινέζες που ζουν στην Ελλάδα σήμερα, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί καθώς δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία που να δείχνουν τις όποιες μετακινήσεις τους που συνήθως επεκτείνονται και εκτός των ορίων της χώρας (για παράδειγμα υπάρχουν περιπτώσεις μετανάστευσης στο Hong Kong για λίγα χρόνια, στη συνέχεια στην Ελλάδα, στη Μ. Βρετανία, και τέλος στις Η.Π.Α. και τον Καναδά που αναφέρεται συχνά ως ο κατεξοχήν επιθυμητός προορισμός). Στην έρευνα που διενήργησα ο μέσος όρος παραμονής των πληροφορητριών στην Ελλάδα ήταν τα 10-15 χρόνια. Στο χρονικό αυτό διάστημα τα παιδιά που είναι στις Φιλιππίνες μεγαλώνουν με την οικονομική βοήθεια της μητέρας (μέσω εμβασμάτων) η οποία σε όλες τις περιπτώσεις έχει ως σκοπό της ζωής της την απόκτηση των χρηματικών εκείνων ποσών που θα επιτρέψουν την εισαγωγή των παιδιών σε κάποιο πανεπιστημιακό ίδρυμα και την απόκτηση κάποιου πανεπιστημιακού τίτλου σπουδών. Ο στόχος αυτός είναι απόρροια περισσότερο της συμβολικής αξίας της πανεπιστημιακής μόρφωσης στο Φιλιππινέζικο πλαίσιο, παρά των υλικών απολαβών στις οποίες μπορεί στην πράξη να οδηγήσει. Σημαντικά χρηματικά ποσά διατίθενται επίσης, στους γονείς που φροντίζουν τα παιδιά, στον σύζυγο (όταν υπάρχει και δεν είναι σε διάσταση), και στα αδέρφια. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί αποτελούν για τις –συνήθως εκτεταμένες- οικογένειές τους στις Φιλιππίνες την βασική πηγή εισοδήματος για όλο το χρονικό διάστημα διαμονής τους στο εξωτερικό. Πρόκειται για ένα καθήκον πολιτισμικά κυρίαρχο, το οποίο τις οδηγεί σε έναν συνεχή αγώνα για απόκτηση χρημάτων και με οποιοδήποτε προσωπικό κόστος. Από την άλλη, αντλούν σε συμβολικό επίπεδο από την κυρίαρχη θέση που κατέχουν στην οικογένεια ως οι μοναδικοί bread-winners και συμβάλλουν στον κυρίαρχο λόγο της “ηρωίδας μετανάστριας” που στηρίζει τόσο την οικονομία της χώρας της (με τα εμβάσματα

που στέλνει) όσο και στην κοινωνική ανέλιξη και ευημερία των μελών της οικογένειάς τους και κυρίως των παιδιών τους. Στις Φιλιππίνες, κατά την περίοδο διακυβέρνησης τόσο του F. Ramos όσο και της C. Aquino (Chang 2000: 136), έγινε μία προσπάθεια ένωσης των χιλιάδων Φιλιππινέζων μεταναστών μέσα από την ανάδειξή τους ως νέων ηρώων της μητέρας-πατρίδας, που συμβάλλουν στην πρόοδό της με την αποστολή των δολαρίων στις οικογένειές τους. Η ευκαιρία ενσωμάτωσης των μεταναστών στο πάνθεον των μαρτύρων-πατριωτών δόθηκε από την περίπτωση της Flor Conterplacion, μιας Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού που καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στη Σιγκαπούρη για το θάνατο μιας άλλης Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού και του σιγκαπουριανού παιδιού που είχε στη φύλαξή της. Η σωρός της εκτέθηκε στις Φιλιππίνες σε δημόσιο προσκύνημα και μέσα από την εμπειρία του συλλογικού πένθους, εντάχθηκε ως μάρτυρας στην εθνική αφήγηση (Ileto 1998: 247-248).

3.3.2 Ma'am και Sir: Επιβολή εξουσίας ή αντιστροφή εξουσίας;

Μεταξύ εργοδότριας και οικιακής βοηθού αναπτύσσεται μια σχέση που στη βιβλιογραφία περιγράφεται ως σχέση εξουσίας, εννοώντας μονόπλευρης εξουσίας από την πλευρά της εργοδότριας. Η εργοδότρια θεωρείται πως βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία αποκάλυπτης επιβολής εξουσίας και η οικιακή βοηθός σε μια διαρκή διαδικασία έμμεσης αντίστασης (public και hidden transcript κατά Scott). Το μοντέλο αυτό παρουσιάζει κάποια προβλήματα στην εφαρμογή του καθώς συχνά αφαιρεί από τις πρακτικές και τους λόγους των υποκειμένων (τόσο εργοδοτριών όσο και οικιακών βοηθών) τα πολλαπλά συμφραζόμενα μέσα στα οποία αποκτούν νόημα. Καταρχήν και ιδωμένα μέσα από μία συντηρητική ανθρωπολογική προσέγγιση, τα υποκείμενα συμμετέχουν σε δύο πολιτισμικές ομάδες που κυρίαρχα θεωρούνται διαφορετικές (οι οικιακές βοηθοί είναι μετανάστριες). Κατά δεύτερον συμμετέχουν σε πολλαπλές πολιτισμικές ομάδες όπως αυτές ορίζονται από τις θρησκευτικές, συγγενειακές, οικονομικές, εθνοτικές, γλωσσικές, κατά φύλο και άλλες επιλογές και παραδόσεις. Οι πρακτικές και οι λόγοι των οικιακών βοηθών δεν έρχονται απλά να «απαντήσουν» στην επιβολή εξουσίας των εργοδοτριών, αλλά έρχονται να διαπραγματευτούν προσπάθειες επιβολής εξουσίας που προέρχεται και από άλλες πηγές, ή δεν απαντούν αλλά διαμορφώνουν οι ίδιες εξουσιαστικές στρατηγικές τόσο ως προς τις εργοδότριες όσο και ως προς άλλα υποκείμενα. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για τις εργοδότριες.

Μία πρακτική που έχει ερμηνευτεί από το σύνολο σχεδόν των κοινωνικών επιστημόνων ως ένας διαδεδομένος τρόπος επιβολής εξουσίας των εργοδοτριών στις οικιακές βοηθούς, είναι η προσφώνηση των εργοδοτριών ως "Ma'am" (και των

αντρών "Sir"), τη στιγμή που οι οικιακές βοηθοί προσφωνούνται με το μικρό τους όνομα (Chin 1998: 131). Η επαφή μου με Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς στην Ελλάδα, οδηγεί σε κάπως διαφορετικά συμπεράσματα. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί (10-15 χρόνια πλέον στην Ελλάδα) επιλέγουν να αποκαλούν σχεδόν οποιονδήποτε μη Φιλιππινέζο, Ευρωπαίο ή Αμερικάνο "Sir" ή "Ma'am". Εδώ μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι η κουλτούρα της μετανάστευσης στην οποία συμμετέχουν τα τελευταία 25 χρόνια και μέσα στην οποία διαμορφώνουν αξίες και χαράζουν όρια, έχει ταυτίσει τον οποιονδήποτε μη Φιλιππινέζο με δύναμη εργοδότη και του αποδίδει συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς. Οι τελευταίοι έχουν αναφορές στο μακράς διάρκειας αποικιακό καθεστώς των Φιλιππίνων, και πιθανότατα σχετίζονται και με τις επαφές της πλειοψηφίας των μεταναστριών με γραφεία στρατολόγησης οικιακών βοηθών στις Φιλιππίνες που προτείνουν και εκπαιδεύουν τις υποψήφιες σε πολύ συγκεκριμένες συμπεριφορές. Σ' αυτό το πλαίσιο, η Ελληνίδα, η Αμερικανίδα, η Βρετανίδα εργοδότη γίνεται αυτόνομα "Ma'am" ενώ η Πακιστανή, Νηγηριανή ή Αλβανίδα αποκαλείται με το μικρό της όνομα ή τίποτα. Το "Ma'am" φαίνεται να βρίσκεται στην πρώτη θέση από πλευράς συχνότητας χρήσης. Ακολουθεί το «κυρία», «κύριε» το οποίο έχει συνδεθεί έντονα με τους εργοδότες, και τέλος το μικρό όνομα. Το Mrs..., Mr. ... χρησιμοποιείται από τις Φιλιππινέζες μόνο για πρόσωπα κάποιου status στο εσωτερικό της φιλιππινέζικης κοινότητας, το κύριος/κυρία με επίθετο, χρησιμοποιείται όχι ως προσφώνηση αλλά ως επανάληψη προσφώνησης κάποιου άλλου, ενώ το κύριος/κυρία και μικρό όνομα έχει αναφερθεί μόνο από μία Φιλιππινέζα πληροφορήτρια ως τρόπος προσφώνησης της εργοδότης της. Εργοδότης πληροφορήτριας αναφέρει πως ήταν επιλογή της οικιακής της βοηθού η προσφώνηση Ma'am.

- Εσείς ήσασταν η ma'am. Ο σύζυγός σας ήταν ο;
- Ήταν ο sir (γέλιο, το λέει με ύφος). Κι όχι sir μόνο, αλλά ήταν ο Sir Π. Τον είχε κάνει λόρδο. Ναι. Sir Π.
- Κι ο Λ. [ο γιος της] ήταν;
- Ο Λ. ήταν ο Λ. Εγώ ήμουνα η ma'am. Και μάλιστα στην αρχή νόμιζα ότι το ma'am εννοούσε madame. Στη συνέχεια όμως και αφού έφυγε, παρατήρησα σε κάποιες κάρτες που μου είχε αφήσει ότι το έγραφε mam. Μαμά.

Εδώ, όπου πρόκειται για μία περίπτωση μεσοαστικής οικογένειας, είναι η εργοδότης αυτή που αποδέχεται τους όρους προσφώνησης της οικιακής βοηθού και όχι το αντίθετο. Αυτοί οι όροι ερμηνεύονται στο δικό της συμφραζόμενο ως κάτι θετικό, ως ανύψωση του status της οικογένειας, αλλά και με κάποια ειρωνεία που πιθανότατα απαλύνει ιδεολογικές αντιφάσεις (κάποιο αριστερό παρελθόν) που προκύπτουν από τη χρήση τέτοιων όρων μέσα στην οικιακή ομάδα. Επιπλέον, η

πληροφορήτρια επιλεκτικά χρησιμοποιεί ειρωνεία όταν αναφέρεται στην περίπτωση του συζύγου, πρακτική που πιθανότατα αποσκοπεί στην διαπραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας μεταξύ του ζευγαριού. Όσον αφορά την αυστηρή ιεραρχική εργασιακή σχέση που διαμορφώνει η χρήση του όρου *ma'am*, η εργοδότη έρχεται στη συνέχεια να την αμφισβητήσει και μάλιστα ως ένα σημείο να την αντιστρέψει, με την υπόθεση της χρήση του όρου *mam* (αντί *ma'am*) από την οικιακή βοηθό, ενός συγγενειακού όρου που παραπέμπει σε ανιδιοτέλεια, οικειότητα και ιδεολογικά αποδεκτή ιεραρχία.

Αν γίνει δεκτή η αντίληψη περί εξουσιαστικών πρακτικών των εργοδοτριών, και έμμεσων ανταπαντήσεων από την πλευρά των οικιακών βοηθών, η περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών παρουσιάζει ένα παράδοξο: τα υποκείμενα θέτουν τις απαρχές της υποτέλειάς τους, με άλλα λόγια εισηγούνται μια σχέση εξουσίας όπου κατέχουν τη χειρότερη θέση. Πώς ερμηνεύεται αυτή η στάση χωρίς να υπεισέλθουν πολιτικά και θεωρητικά επικίνδυνες προσεγγίσεις ενσωμάτωσης των εξουσιαστικών πρακτικών από τα ίδια τα υποκείμενα, και αναπαραγωγής τους; Η απάντηση πέρα από ιστορικούς λόγους που προαναφέρθηκαν (και χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης), περιλαμβάνει δύο βασικά σημεία: πρώτον, την πρωτοβουλία στην κίνηση, και, δεύτερον, την απόσταση που συνεπάγεται αυτή η κίνηση. Οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί από την πρώτη συνάντησή τους, και τα πρώτα λεπτά της συνάντησής τους, με Ελληνίδες εργοδότητες υιοθετούν αυτό τον τρόπο προσφώνησης τους, και έτσι έχουν το πλεονέκτημα ότι αφαιρούν από τις εργοδότητες το προνόμιο να τις υποδείξουν έναν τρόπο προσφώνησης και συνεπώς να ασκήσουν εξουσία. Με άλλα λόγια, με την πρωτοβουλία της χρήσης των όρων *Ma'am* και *Sir* πετυχαίνουν την αντιστροφή της άσκησης εξουσίας από τους εργοδότες, εξουσίας που συγκροτείται όχι μόνο με αναφορά στο περιεχόμενο των όρων αυτών καθαυτών, αλλά και μέσα από την ρητή υπόδειξή τους προς τις εργαζόμενες. Όταν δε πρόκειται για μεσοαστικές ομάδες εργοδοτριών, η απότομη αλλαγή του status που συνεπάγεται η χρήση των παραπάνω όρων, οδηγεί σε μία προσπάθεια διαπραγμάτευσης αυτής της αλλαγής από τη μεριά των εργοδοτριών (όπως έδειξαν τα λόγια της εργοδότης παραπάνω) και όχι των οικιακών βοηθών. Επιπρόσθετα, πρέπει να τονιστεί το πλεονέκτημα της απόστασης που δημιουργεί μια τέτοια προσφώνηση. Η επίγνωση των αρνητικών επιδράσεων της οικειότητας που μπορεί να αναπτυχθεί με την επιτέλεση εργασίας στον οικιακό χώρο (γνώση που αποκτάται από τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς είτε λόγω προσωπικής εμπειρίας, είτε μέσα από περιγραφές οικείων προσώπων), και την οποία συνήθως έρχονται να ενισχύσουν προσπάθειες των εργοδοτριών να εντάξουν τις οικιακές βοηθούς τους στο συγγενειακό περιβάλλον, οδηγεί τις δεύτερες σε πρακτικές που διαμορφώνουν κάποια απόσταση μεταξύ των ίδιων και των εργοδοτών τους.

Προκειμένου να διαμορφωθούν κάποια όρια, επιστρατεύονται μηχανισμοί όπως ο παραπάνω. Τέλος, η χρήση των όρων *Ma'am* και *Sir*, αποτελεί έκφραση αποδοχής των κωδικών εργασίας όπως αυτοί εμφανίζονται στο Φιλιππινέζικο συμφραζόμενο, και έτσι αποδίδει έναν χαρακτήρα επαγγελματισμού στις οικιακές βοηθούς. Με τον τρόπο αυτό οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί αναβαθμίζουν την οικιακή εργασία σε επάγγελμα και συνακόλουθα προσπαθούν να θέσουν κάποιους κανόνες στην επιτέλεσή της, κάποια όρια τα οποία οι εργοδότες με δυσκολία αποδέχονται.

Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί η σημασία χρήσης της αγγλικής γλώσσας τόσο από τις Ελληνίδες εργοδότες όσο και από τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς. Οι Φιλιππινέζες μετανάστριες ανήκουν σε μία από τις λίγες ομάδων μεταναστών που δεν μαθαίνουν, ή μαθαίνουν ελάχιστα τη γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής παρά την μακρά παραμονή τους σε αυτήν. Στις Φιλιππίνες, μεγάλο μέρος του πληθυσμού μιλάει δύο με τρεις γλώσσες: *tagalog*, αγγλικά και τη διάλεκτο της περιοχής (όταν αυτή δεν είναι η *tagalog*)⁴⁸. Η χρήση της αγγλικής γλώσσας τόσο στο Φιλιππινέζικο όσο και στο ελληνικό συμπεριέχον, αποτελεί σύμβολο υψηλής κοινωνικής τάξης και αυξάνει το γόητρο⁴⁹. Πολύ συχνά οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί παραπονιούνται ότι δεν μπορούν να μάθουν ελληνικά γιατί οι εργοδότες επιμένουν να τους μιλάνε στα αγγλικά, αλλά ταυτοχρόνως αντλούν σε συμβολικό επίπεδο από τη χρήση της γλώσσας σε καθημερινή βάση καθώς τις αναβαθμίζει κοινωνικά και τις διαφοροποιεί από τις υπόλοιπες οικιακές βοηθούς.

⁴⁸Κατά την περίοδο της Ισπανικής κατοχής των Φιλιππίνων (1571-1896), τα Ισπανικά δε χρησιμοποιούνταν σε μεγάλη κλίμακα καθώς οι Ισπανοί μοναχοί αποφάσισαν από την αρχή, να προσηλυτίσουν στις πολλές τοπικές γλώσσες των Φιλιππίνων. Αντίθετα, η Αμερικανική κατοχή (1898-1946) συνοδεύτηκε από την καθολική εφαρμογή της αγγλικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της χώρας (Cannell 1999: 5).

⁴⁹ Ο πρώην πρόεδρος των Φιλιππίνων J. Estrada μιλούσε πάντα *tagalog*, γεγονός που τον απομάκρυνε έντονα από τις ομάδες των διανοούμενων αλλά προωθούσε την ταύτισή του με ήρωες που προέρχονταν από χαμηλά στρώματα (Bonifacio) και με τα στρώματα αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΛΒΑΝΙΔΕΣ ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΒΟΗΘΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Σύμφωνα με στοιχεία που προκύπτουν μέσα από τις αιτήσεις για την απόκτηση πράσινης κάρτας, η μετανάστευση γυναικών στην Ελλάδα ανέρχεται στο 26% του συνόλου των αλλοδαπών, ενώ από αυτές την πρώτη θέση κατέχουν οι Αλβανίδες με ποσοστό 43,7% (ακολουθούν οι Βουλγάρες με ποσοστό 15%)⁵⁰. Ο αριθμός των Αλβανών μεταναστών, αντρών και γυναικών, στην Ελλάδα υπολογιζόταν στις αρχές τις δεκαετίας του '90 στις 500.000 γεγονός που τους καθιστά την μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα στη χώρα (Ψημμένος 1995: 91). Σύμφωνα με την έρευνα του Ι. Ψημμένου που διενεργήθηκε στην Αθήνα⁵¹, κάποιοι από αυτούς απασχολούνται ως οικιακές βοηθοί και σε καθαρισμό κτιρίων (n=138 στο δείγμα του), κάποιοι στις μεταφορές (n=10) και κάποιοι σε οικοδομές (n=118) (Ψημμένος 1995: 175).

Παρά το μεγάλο αριθμό των Αλβανίδων μεταναστριών, εμφανίζονται μόνο αποσπασματικά στον ελληνικό Τύπο καθώς οι άντρες Αλβανοί μονοπωλούν το ενδιαφέρον των συζητήσεων που αφορούν όχι μόνο τη γειτονική χώρα, αλλά γενικότερα το ζήτημα της μετανάστευσης, των "ξένων", και της εγκληματικότητας. Έτσι, σε έναν τεράστιο αριθμό άρθρων όπου αναφέρονται ή ασχολούνται με τους Αλβανούς μετανάστες, μόνο ένας μικρός αριθμός κάνει αναφορές στη θέση των γυναικών από την Αλβανία στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, από έρευνα σε τέσσερις εφημερίδες τα τελευταία 2-4 χρόνια, υπάρχουν 2.552 αναφορές σε Αλβανούς μετανάστες και μόνο 36 αναφορές σε Αλβανίδες μετανάστριες, ποσοστό 1,4 τοις εκατό. Τα αποτελέσματα αυτά φανερώνουν την κυριαρχία ενός λόγου που καθιστά την μετανάστευση αλλά και την πολιτική μία ανδρική υπόθεση, και ταυτόχρονα δίνει μία απολύτως «ανδρική» χροιά στον ρατσιστικό λόγο που αναπτύσσεται στα πλαίσια του ελληνικού χώρου. Στην πλειοψηφία των άρθρων (στα 20 από τα 36 άρθρα) για Αλβανίδες μετανάστριες τονίζεται –όπως και στην περίπτωση των αντρών- η συμμετοχή σε εγκληματικές πράξεις. Ενώ όμως οι Αλβανοί μετανάστες παρουσιάζονται μονίμως ως οι δράστες του συνόλου σχεδόν των εγκληματικών ενεργειών που μαστίζουν τη χώρα, για τις Αλβανίδες μετανάστριες επιφυλάσσεται η εικόνα του θύματος, της παθητικής ή αναγκαστικής συμμετοχής σε εγκληματικές πράξεις (συνήθως πορνεία) στις οποίες τις ωθούν οι σύντροφοι, συγγενείς ή απλώς συμπατριώτες τους. Ο ρατσισμός που αναπτύσσεται στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας είναι ένας ρατσισμός εμφανώς έμφυλος. Η απολύτως αρνητική εικόνα

⁵⁰ *Τα Νέα*, 24-05-2000, σελ. Ν18.

⁵¹ Η Αθήνα είναι ο τόπος συγκέντρωσης του 80% του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα (Iosifides 1997: 29).

του “βρώμικου, κλέφτη, επικίνδυνου και εξαθλιωμένου” Αλβανού⁵², αφορά αποκλειστικά και μόνο τον άντρα Αλβανό μετανάστη και δε μεταφέρεται στην γυναίκα από την ίδια χώρα η οποία είτε μένει ασχολίαστη, είτε τοποθετείται σε ρόλο θύματος, είτε –σε επίπεδο καθημερινού λόγου ελληνίδων εργοδοτριών- σχολιάζεται συχνά αρνητικά, κάποιες φορές και θετικά, ως υποκείμενο όμως και όχι ως συλλογικότητα, ανάλογα με την εμπειρία της εργοδότριας και την επιρροή της από τον κυρίαρχο λόγο που αφορά τους άντρες Αλβανούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι η “βρωμία”, ένα από βασικά συστατικά του ρατσιστικού λόγου που αφορά τους Αλβανούς μετανάστες, δεν αναφέρεται ποτέ και δεν αποδεικνύεται και εμπράκτως όπως φανερώνει η απασχόληση των Αλβανίδων οικιακών βοηθών στον κατεξοχήν “καθαρό και αμόλυντο” χώρο των Ελλήνων, το χώρο του σπιτιού. Η ρητορική της “βρωμιάς” των Αλβανών αντρών αντιπαράτίθεται σε μία πρακτική της “καθαρότητας” των Αλβανίδων γυναικών, διαμορφώνοντας έναν λόγο για την Αλβανίδα μετανάστρια που απασχολείται σε σπίτι ή σε συνεργείο καθαρισμού, με ριζικά διαφορετικό περιεχόμενο από αυτό του άντρα Αλβανού που δουλεύει σε οικοδομές ή γεωργικές εργασίες.

Η Αλβανίδα μετανάστρια δεν εμφανίζεται ποτέ μόνη σε άρθρα εφημερίδων που θίγουν το ζήτημα της οικιακής εργασίας (μόνο 6 άρθρα κάνουν αναφορά σε αυτό το θέμα), αλλά πάντα μαζί με γυναίκες άλλων εθνοτήτων που απασχολούνται στον οικιακό τομέα. Είναι οι “[ο]ι έμπιστες Βορειοηπειρώτισσες, οι Αλβανίδες ή ασιατικής καταγωγής οικιακές βοηθοί[...]⁵³ αυτές που ξέρουν καλά το ελληνικό σπίτι, και αλλού είναι το ελληνικό σπίτι εκείνο που «γνώρισε» [...] όλες τις φυλές του κόσμου –Ελληνίδες, Βουλγάρες, Ρωσίδες, Πολωνές, Αλβανίδες»⁵⁴. Σε αντίθεση με τον άντρα Αλβανό που σχεδόν πάντα διαχωρίζεται από τον Βούλγαρο, Πολωνό ή Ρώσο μετανάστη αποτελώντας έναν συμπαγή και «ανόθευτο» ρατσιστικό στόχο, η Αλβανίδα μετανάστρια οικιακή βοηθός συμμετέχει σε μία διευρυμένη κοινότητα γυναικών από τις «Ανατολικές Χώρες» η οποία αποτελεί αντικείμενο σχολιασμού (συνήθως ρατσιστικού) μόνο όταν συνδέεται με την πορνεία.

Πέρα όμως από τον λόγο που διαμορφώνεται μέσα από τον Τύπο για τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς, ένας άλλος λόγος, αρκετά αποσπασματικός

⁵² Όπως προκύπτει από έρευνα του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου της Θράκης που παρουσιάζεται στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 12-01-1997.

⁵³ *Τα Νέα*, 10-10-2001, σελ. Ρ08.

⁵⁴ *Τα Νέα*, 24-04-1999, σελ. Ν70. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρήσουμε τον διαφορετικό περιεχόμενο που αποδίδεται στην έννοια του σπιτιού μέσα από τις παραπάνω αφηγήσεις. Το ελληνικό σπίτι αποτελεί άλλοτε έναν χώρο εξερεύνησης και φροντίδας για τις οικιακές βοηθούς, και άλλοτε έναν ζωντανό αυτοτελή οργανισμό που “βιώνει” την παρουσία ξένων είτε θετικά (όταν καθαρίζεται καλά και δε γίνονται ζημιές στο εσωτερικό του), είτε αρνητικά (όταν υφίσταται την απροσεξία, προχειρότητα και αδιαφορία των υπεύθυνων για αυτό).

διαμορφώνεται μέσα από τις αφηγήσεις εργοδοτριών Αλβανίδων οικιακών βοηθών. Στην έρευνα αυτή θα παρουσιαστούν θραύσματα μόνο αυτού του αποσπασματικού, όπως προαναφέρθηκε, λόγου όπως προέκυψε από τις 10 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με Ελληνίδες εργοδότες. Πρόκειται για γυναίκες που ανήκουν σε μεσοαστικά και μικροαστικά κοινωνικά στρώματα, στην πλειοψηφία τους ανύπαντρες (οι 7 στις 10) με ηλικίες από 30-45 ετών. Οι αφηγήσεις των εργοδοτριών αυτών παρουσιάζουν μία έντονη διαφορά από εκείνες των γυναικών που απασχολούν Φιλιπινέζες οικιακές βοηθούς: την απουσία ενός λόγου που να κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην εθνική ταυτότητα των οικιακών τους βοηθών, στο σύνολο των Αλβανίδων γυναικών, ή Αλβανών μεταναστών. Ο λόγος αυτός, παρέμεινε πάντα στις συζητήσεις ένας λόγος είτε για το συγκεκριμένο υποκείμενο, είτε για τις γυναίκες από τις Ανατολικές χώρες και έτσι τοποθετήθηκε εμμέσως από τις πληροφορήτριες στους αντίποδες του κυρίαρχου ελληνικού ρατσιστικού λόγου για τους άντρες Αλβανούς μετανάστες (στα πλαίσια του οποίου επιχειρούνται γενικεύσεις προς την κατεύθυνση της «Αλβανικής ράτσας ή φυλής» με την παραμικρή αφορμή). Ένας λόγος αυτής της επιλογής φαίνεται να είναι η πολύ προσωπική σχέση που αναπτύσσεται σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μεταξύ εργοδότριας και οικιακής βοηθού, σχέση την οποία «επιβάλλει» η ίδια η οικιακή βοηθός και την οποία η εργοδότρια είτε την αντιμετωπίσει θετικά, είτε αρνητικά, καλείται πάντως να την διαχειριστεί μέσα από την αφήγησή της με την χρήση ενός πολύ υποκειμενικού λόγου. Οι Αλβανίδες οικιακές βοηθοί περιγράφονται από τις εργοδότριές τους ως πολύ «ανοιχτές σε συζητήσεις», «πολύ φιλικές», ενώ άλλοτε «υπερβολικά ανοιχτές ή φιλικές». Από πολύ νωρίς στην εργασιακή σχέση επιδιώκουν να πίνουν καφέ με τις εργοδότριες, να τρώνε μαζί, να συζητούν για προσωπικά προβλήματα. Σε αντίθεση με τις Φιλιπινέζες οικιακές βοηθούς για τις οποίες διαμορφώνεται ένας λόγος που δίνει έμφαση περισσότερο σε εθνικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, τα οποία συνήθως κρίνονται θετικά, ο λόγος για τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς δίνει έμφαση στον τρόπο επιτέλεσης της οικιακής εργασίας, και κρίνεται συχνά αρνητικά. Το μεγαλύτερο μέρος των αφηγήσεων που προέκυψαν μέσα από τις συνεντεύξεις, αφορά ζητήματα επιτέλεσης της εργασίας, όπως το ότι «δεν καθαρίζει ποτέ τις γωνίες. Ενώ της τό'χω πει χίλιες φορές αυτή κάνει το δικό της», «δεν τινάζει το χαλί...», και «είπαμε τόσες φορές, Χ. να παίρνεις οινόπνευμα και να καθαρίζεις τις ηλεκτρικές συσκευές. Τίποτα. Όσες φορές και να το πω τίποτα». Παρότι οι εργοδότριες φαίνεται να αποκομίζουν σε σύντομο χρονικό διάστημα πλήθος στοιχείων για την οικογενειακή και ψυχολογική κατάσταση των οικιακών τους βοηθών (γεγονός σπάνιο για τις εργοδότριες Φιλιπινέζων οικιακών βοηθών), και αναπτύσσουν μια φιλική, «γυναικεία» σχέση μαζί τους μέσα από συζητήσεις που

αφορούν συχνά τους άντρες, στην αφήγησή τους υποβιβάζουν φανερά αυτά τα γεγονότα και ενίοτε τα αποδίδουν σε μία «στρατηγική» των οικιακών βοηθών για να αποφεύγουν την εργασία. Οι Αλβανίδες οικιακές βοηθοί αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα ενεργητικές και ευέλικτες στη διαχείριση των εργασιακών τους θεμάτων (μιλούν πολύ, διατυπώνουν ρητά και δυναμικά τις απαιτήσεις τους, αντιστέκονται στην επιβολή από μέρους των εργοδοτριών επιπλέον καθηκόντων), σε αντίθεση με τις Φιλιππινέζες για τις οποίες προβάλλεται μία εικόνα παθητικής, άρα άψογης, οικιακής βοηθού. Στο πλαίσιο της οικιακής εργασίας οι ελληνίδες εργοδότες φαίνεται να ταλαντεύονται μεταξύ ενός «οικείου» και «οικιακού» μοντέλου οικιακής βοηθού/φίλης/γυναίκας, ενός «εξωτικού» και «επαγγελματικού» μοντέλου οικιακής βοηθού/ υπαλλήλου, και ενός «εξωτικού» αλλά «αποικιοκρατικού» μοντέλου οικιακής βοηθού/ υπηρέτριας/δούλας. Η πολιτισμική, γεωγραφική, αλλά και γλωσσική εγγύτητα με τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς⁵⁵ φαίνεται να δημιουργεί στις περισσότερες εργοδότες μία οικειότητα στα πλαίσια του σπιτιού που απειλεί το τυπικό περιεχόμενο της εργασιακής σχέσης, και λιγότερο τα ίδια τα όρια της οικιακής ομάδας. Αυτό οφείλεται, ίσως, στο ότι οι Αλβανίδες μετανάστριες είναι σπάνια εσωτερικές και συνήθως εργάζονται στα ελληνικά σπίτια για συγκεκριμένο αριθμό ωρών κάθε μέρα (4-6 ώρες), γεγονός που εξασφαλίζει από μόνο του την αίσθηση συνοχής της οικογένειας ή αποκλειστικότητας του οικιακού χώρου. Οι μισθοί τους κυμαίνονται από 8.000-10.000 δραχμές το βωρο ενώ τα καθήκοντά τους περιλαμβάνουν πολύ συχνά το καθάρισμα τους σπιτιού, ενώ άλλοτε την φύλαξη παιδιών ή ηλικιωμένων.

Οι περιπτώσεις των Φιλιππινέζων, των Αλβανίδων αλλά και γενικότερα των γυναικών μεταναστριών στην Ελλάδα συνιστούν ένα σημαντικό πεδίο για τους κοινωνικούς ερευνητές που θέλουν να ασχοληθούν με τον ελληνικό χώρο. Πρώτον, διότι οι γυναίκες μετανάστριες αποτελούν ένα μεγάλο αριθμητικά κομμάτι των μεταναστών που δέχεται τις τελευταίες δύο δεκαετίες η χώρα, και δεύτερον διότι η εμπειρία τους σε εργασιακά, κοινωνικά, θρησκευτικά, και συγγενειακά πλαίσια αλλάζει ριζικά το ελληνικό αστακό τοπίο τόσο όσον αφορά κυρίαρχες δομές του (ίδρυση νέων εκκλησιών, νέου τύπου εργασιακή απασχόληση, νέου τύπου οικογενειακές σχέσεις, κυριαρχία ρατσιστικών λόγων, κ.α.), όσο και όσον αφορά την προσωπική βιωματική εμπειρία των Ελλήνων/Ελληνίδων και τις μεταξύ τους σχέσεις. Επιπλέον, η έμμισθη οικιακή εργασία ως η κατεξοχήν καθιερωμένη απασχόληση των γυναικών μεταναστριών, αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο έρευνας γιατί συνδέεται άμεσα με τις ζωές αυτών των γυναικών, αλλά και με τις ζωές των

⁵⁵ Σε όλες τις περιπτώσεις που μελέτησα η συνεννόηση μεταξύ εργοδοτριών και οικιακών βοηθών γινόταν στην ελληνική γλώσσα την οποία η Αλβανίδες μετανάστριες γνώριζαν από αρκετά έως πολύ καλά.

ελληνίδων γυναικών (αλλά και αντρών) ανεξάρτητα από κοινωνική τάξη, ηλικία, μόρφωση. Τέλος, η έμμισθη οικιακή εργασία στην σύγχρονη Ελλάδα, έχει καταστεί αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού οικιακού χώρου, του *νοικοκυριού*, και συνεπώς συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση των οικογενειακών και συγγενειακών σχέσεων που αποτελούσαν –μέχρι πρότινος, τουλάχιστον, όπως φανερώνει η ελληνική εθνογραφία- τον ακρογωνιαίο λίθο της οργάνωσης της κοινωνικής ζωής.

Η κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα, έχει τα τελευταία χρόνια ασχοληθεί επισταμένως με το ζήτημα της μετανάστευσης στο εσωτερικό της. Παρόλα αυτά παρατηρείται ένα σημαντικό κενό στον τομέα της γυναικείας μετανάστευσης, αλλά και της οικιακής εργασίας (η οποία έχει αποτελέσει και στο παρελθόν σημαντικό κομμάτι της ελληνικής πραγματικότητας, για παράδειγμα κατά τις δεκαετίες του '50 και '60, αλλά δεν έχει μελετηθεί επαρκώς από ιστορικούς επιστήμονες). Επιπλέον, όσον αφορά τη διεθνή κοινωνική έρευνα, η έμφαση στην άμισθη οικιακή εργασία που αποτέλεσε απόρροια της επίδρασης του φεμινιστικού λόγου στην κοινωνική ανάλυση και την καθιέρωση της φεμινιστικής κοινωνικής θεωρίας, δεν είχε τα ίδια αποτελέσματα και στην περίπτωση της έμμισθης οικιακής εργασίας που έμεινε σχετικά αφανής. Επιπλέον, οι σχετικά περιορισμένες σε αριθμό μελέτες των μεταναστριών οικιακών βοηθών επικεντρώθηκαν στην πλειοψηφία τους σε μία προσέγγιση της οικιακής εργασίας μέσα από το πρίσμα της δυτικής επιστημόνισσας και συχνά εργοδότριας, και όχι των πολιτισμικού πολλαπλού των πρωταγωνιστριών οικιακών βοηθών.

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια ενασχόλησης με τη γυναικεία μετανάστευση και την οικιακή εργασία, μέσα από την προσέγγιση των Φιλιππινέζων και –σε μικρότερο βαθμό- των Αλβανίδων οικιακών βοηθών. Χρησιμοποιώντας μία ανθρωπολογική προσέγγιση επιχείρησε να παρουσιάσει μία πρώτη εικόνα του σύμπαντος που περιβάλλει τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς, αλλά και του πλαισίου το οποίο συγκροτεί η έμμισθη οικιακή εργασία όπως διαμορφώνεται από τους κυρίαρχους λόγους της κοινωνίας υποδοχής, αλλά και των εναλλακτικών προσωπικών λόγων και πρακτικών των υποκειμένων που εμπλέκονται στην εργασιακή αυτή σχέση. Ανοιχτά παραμένουν ζητήματα που σχετίζονται με την εμπειρία της οικιακής εργασίας από άλλες πολιτισμικές ομάδες (π.χ. Αλβανίδες, Πολωνέζες) αλλά και από ελληνίδες οικιακές βοηθούς. Τέλος, ζητήματα που σχετίζονται με την εμπειρία της οικιακής εργασίας από εργοδότριες διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων αλλά και τη συγκρότηση των στρωμάτων αυτών μέσα από την έμμισθη οικιακή εργασία (έτσι, για παράδειγμα, θα μπορούσε να υπάρξει μία πρώτη προσέγγιση των γυναικών των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων στην Ελλάδα που δεν έχουν αποτελέσει ποτέ αντικείμενο κοινωνικής

μελέτης). Η έρευνα αυτή φιλοδοξεί να θέσει ένα πρώτο πλαίσιο και έναυσμα για την περαιτέρω μελέτη των παραπάνω θεμάτων που θα συμπληρώσει ένα σημαντικό κενό στον ακόμα ανδροκρατούμενο, όσον αφορά τις αντιλήψεις του και όχι ίσως το φύλο των ατόμων που το συγκροτούν, κόσμο της κοινωνικής επιστήμης στην Ελλάδα.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Valencia, Dery. 1995. «Η κατάσταση των Φιλιππινέζων γυναικών στην Ελλάδα». Στο *Εθνικισμός, Ρατσισμός, Κοινωνικό Φύλο* (Ευρωπαϊκό Φόρουμ Αριστερών Φεμινιστριών, Ελληνικό Τμήμα, Διήμερη Συνάντηση Γυναικών, 11-12 Νοεμβρίου 1994). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Βαΐου, Ν. Και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). 1989. «Η εργασία των γυναικών. Ανάμεσα σε δύο κόσμους», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος αφιέρωμα, τ.40: 15-23.

Βαΐου, Ν. και Κ. Χατζημιχάλης. 1997. *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*. Αθήνα: Εξάντας.

Βεντούρα, Λίνα. 1993. Μετανάστευση γυναικών: γέννηση και εξέλιξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος. *Δίμη* 6: 230-240.

Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα. 1993. Ανθρωπολογία οίκοι: Για μια κριτική της «γηγενούς ανθρωπολογίας». *Διαβάζω*, Αφιέρωμα «Κοινωνική Ανθρωπολογία» (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης): 44-51.

Glavanis, P. 1995. Οι «Νέοι Είλωτες» στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η «Μουσουλμανική Φωνή» ως απάντηση σε τύπο και διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Ιορδάνης Ψημμένος. Αθήνα: Glory Book- Παπαζήσης.

Λαζαρίδου, Γαβριέλλα. 1995. «Μετανάστριες στην Ελλάδα- Οικιακές βοηθοί από Φιλιππίνες και Αλβανία- Μία επιτόπια μελέτη». Στο *Εθνικισμός, Ρατσισμός, Κοινωνικό Φύλο* (Ευρωπαϊκό Φόρουμ Αριστερών Φεμινιστριών, Ελληνικό Τμήμα, Διήμερη Συνάντηση Γυναικών, 11-12 Νοεμβρίου 1994). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Λιάκος, Α. 1998. Αντινομίες στην Ανάλυση του Ρατσισμού. Στο *Έξι Κείμενα για το Ρατσισμό*, Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού. Αθήνα: Παρασκήνιο.

Μουσούρου, Λ.Μ. 1991. *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος. 1990. *Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μία Αιγαιακή κοινωνία. κοινότητα και κοινωνία: Ο Κ. Καραβίδας και η προβληματική των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

1992. Εισαγωγή. Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα, (επιμ.) Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Θεόδωρος Παραδέλλης. Αθήνα: Καστανιώτης.

1996. *Περί της πολιτισμικής κατασκευής της Ταυτότητας*. Τοπικά Β': 197-216. Αθήνα: Ε.Μ.Ε.Α. Νήσος.

Πετρινώτη, Ξανθή. 1993. *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

Πετρονώτη, Μαρίνα. 1998. *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης: κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές*. Αθήνα: UNESCO/ΕΚΚΕ.

Ρυλμόν, Π. 1993. *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ- μελέτες.

Ψημμένος, Ιορδάνης. 1995. *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Glory Book- Παπαζήσης.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alcid, Mary Lou. 1989. The Recruitment Process and Work Conditions of Filipina Domestic Helpers in Hong Kong, Singapore and Saudi Arabia. *Trade in Domestic Helpers: Causes, Mechanisms and Consequences*. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre.

Atkinson, Jane Monning και Shelly Errington. 1990. Preface. *Power and Difference: Gender in Island Southeast Asia*, (επιμ.) Jane Monning Atkinson και Shelly Errington. Stanford: Stanford University Press.

Bakan, A.B. και D.K. Stasiulis. 1995. Making the Match: Domestic Agencies and the Racialization of Women's Household Work. *Signs* 20(3): 303-335.

Banks, Marcus. 1996. *Ethnicity: Anthropological Constructions*. London: Routledge.

Campbell, J.K. 1964. *Honor, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. London: Tavistock Publications.

Cannell, Fenella. 1999. *Power and Intimacy in the Christian Philippines*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carino, Benjamin V. 1990 (1987). The Philippines and Southeast Asia: Historical Roots and Contemporary Linkages. *Pacific Bridges: The New Immigration from Asia and the Pacific Islands*, (επιμ.) James T. Fawcett και Benjamin V. Carino. New York: Center for Migration Studies.

Carsten, Janet. 1997. *The Heat of the Hearth: The Process of Kinship in a Malay Fishing Community*. Oxford: Clarendon Press.

Chaney, Elsa M. and Mary Garcia Castro. 1989. Introduction. *Muchachas No More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, (επιμ.) Elsa M. Chaney και Mary Garcia Castro. Philadelphia: Temple University Press.

Chang, Grace. 2000. *Disposable Domesticity: Immigrant Women Workers in the Global Economy*. Cambridge: South End Press.

Chell, Victoria. 1997. Gender- Selective Migration: Somalian and Filipina Women in Rome. *Southern Europe and the New Immigrations*, (επιμ.) Russell King και Richard Black. Brighton: Sussex Academic Press.

Chin, Christine B.N.1998. *In Service and Servitude: Foreign Female Domestic Workers and the Malaysian "Modernity" Project*. New York: Columbia University Press.

Cock, Jacklyn. 1980. *Maids and Madams: A Study in the Politics of Exploitation*. Johannesburg: Ravan Press.

Colen, Shelly. 1989. "Just a Little Respect": West Indian Domestic Workers in New York City. *Muchachas No More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, (επιμ.) Elsa M. Chaney και Mary Garcia Castro. Philadelphia: Temple University Press.

Constable, Nicole. 1997 (a). Sexuality and Discipline among Filipina Domestic Workers in Hong Kong. *American Ethnologist* 24(3): 539-558.

1997 (b). *Maid to Order in Hong Kong: Stories of Filipina Workers*. Ithaca: Cornell University.

Delphy, Christine και Diana Leonard. 1992. *Familiar Exploitation: A New Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.

du Boulay, Juliet. 1974. *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford: Clarendon Press.

1983. The Meaning of Dowry: Changing Values in Rural Greece. *Journal of Modern Greek Studies* 1: 243-270.

Duarte, Isis. 1989. Household Workers in the Dominican Republic: A Question for the Feminist Movement. *Muchachas No More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, (επιμ.) Elsa M. Chaney και Amery Garcia Castro. Philadelphia: Temple University Press..

Dubish, Jill. 1986. Culture Enters through the Kitchen: Women, Food and Social Boundaries in Rural Greece. *Gender and Power in Rural Greece*, (επιμ.) Jill Dubish. Princeton: Princeton University Press.

Errington, Shelly. 1990. Recasting Sex, Gender, and Power: A Theoretical and Regional Overview. *Power and Difference: Gender in Island Southeast Asia*, (επιμ.) J.M. Atkinson και S. Errington. Stanford: Stanford University Press.

Friedl, Ernestine. 1962. *Vasilika: A Village in Modern Greece*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

1986. The Position of Women: Appearance and Reality. *Gender and Power in Rural Greece*, (επιμ.) Jill Dubish. Princeton: Princeton University Press.

Giles, Wenona. 1992. Gender Inequality and Resistance: The Case of Portuguese Women in London. *Anthropological Quarterly* 65(2): 67-79.

Glenn, Evelyn Nakano. 1986. *Issei, Nisei, War Bride: Three Generations of Japanese American Women in Domestic Service*. Philadelphia: Temple University Press.

Gogna, Monica. 1989. Domestic Workers in Buenos Aires. *Muchachas No More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, (επιμ.) Elsa M. Chaney και Mary Garcia Castro. Philadelphia: Temple University Press.

Hansen, Karen Tranberg. 1989. *Distant Companions: Servants and Employers in Zambia, 1900-1985*. Ithaca: Cornell University Press.

Hastrup, Kirsten. 1998. Ιθαγενής Ανθρωπολογία: Μία Αντίφαση στους Όρους; *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, (επιμ.) Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Hastrup Kirsten και Karen Fog Olwig. 1997. Introduction. *Citing Culture: The Shifting Anthropological Object*, (επιμ.) Karen Fog Olwig και Kirsten Hastrup. London and New York: Routledge.

Heyzer, Noeleen και Vivienne Wee. Domestic Workers in Transient Overseas Employment: Who Benefits, Who Profits? *The Trade in Domestic Workers: Causes, Mechanisms and Consequences of International Migration*, (επιμ.) Noeleen Heyzer, Geertje Lycklama a Nijeholt και Nedra Weerakoon. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre και London: Zed Books Ltd.

Hirschon, Renee. 1981. Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space

In an Urban Greek Locality. *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*, (επιμ.) Ardener S. London: Croom Helm.

Ileto, Reynaldo C. 1998. *Filipinos and their Revolution: Event, Discourse, and Historiography*. Manila, Philippines: Ateneo de Manila University Press.

Iosifides, Theodoros. 1997. Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Study of Albanians, Egyptians and Filipinos. *Southern Europe and the New Immigrations*, (επιμ.) Russell King και Richard Black. Brighton: Sussex Academic Press.

Karim, Wazir Jahan. 1995 (a). Introduction: Genderising Anthropology in Southeast Asia. *'Male' and 'Female' in Developing Southeast Asia*, (επιμ.) Wazir Jahan Karim. Oxford: Berg Publishers.

1995 (b). Bilateralism and Gender in Southeast Asia. *'Male' and 'Female' in Developing Southeast Asia*, (επιμ.) Wazir Jahan Karim. Oxford: Berg Publishers.

King, Russell, Anthony Fielding και Richard Black. 1997. The International Migration Turnaround in Southern Europe. *Southern Europe and the New Immigrations*, (επιμ.) Russell King. Brighton: Sussex Academic Press.

Kothari, Uma. 1996. Women's Paid Domestic Work and Rural Transformation in South Gujarat, India. *Discussion Paper 46*. Institute for the Development Policy and Management. University of Manchester.

Loizos, Peter και Evthimios Papataxiarchis. 1991. Gender and Kinship in Marriage and Alternative Contexts. *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern*

Greece, (επιμ.) Peter Loizos και Evthimios Papataxiarchis. Princeton: Princeton University Press.

Lycklama a Nijeholt, Geerje. 1992. The Changing International Division of Labour and Domestic Workers: A Macro Overview. *The Trade in Domestic Workers: Causes, Mechanisms and Consequences of International Migration*, (επιμ.) Noeleen Heyzer, Geerje Lycklama a Nijeholt και Nedra Weerakoon. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre και London: Zed Books Ltd.

MacKintosh, Maureen M. 1988. Domestic Labour and the Household. *On Work*, (επιμ.) R.E. Pahl. Oxford: Blackwell.

McClintock, Anne. 1995. *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge.

Medel-Anonueva, Carolyn, La Rainne Abad-Sarmiento και Teresita Olivero-Vistro. 1989. Filipina Domestic Workers in Hong Kong and Singapore. *Trade in Domestic Helpers: Causes, Mechanisms and Consequences*. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre.

Mohammed, Patricia. 1989. Domestic Workers in the Caribbean. *Muchachas No More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, (επιμ.) Elsa M. Chaney και Mary Garcia Castro. Philadelphia: Temple University Press.

Pahl, R. 1984. *Divisions of Labour*. Oxford: Basil Blackwell.

Papataxiarchis, Evthimios. 1991. Friends of the Heart: Male Commensal Solidarity, Gender, and Kinship in Aegean Greece. *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, (επιμ.) Peter Loizos και Evthimios Papataxiarchis. Princeton: Princeton University Press.

1994. Emotions et Strategies d'Autonomie en Grece Egeenne. *Terrain* 22: 5-20.

1995. Male Mobility and Matrifocality in the Aegean Basin. *Brothers and Others: Essays in Honour of John Peristiany*, (επιμ.) Stathis Damianakos, Marie-Elisabeth Handman, Julian Pitt-Rivers, Georges Ravis-Giordani. Αθήνα: E.K.K.E.

Rollins, Judith. 1985. *Between Women: Domesticity and their Employers*. Philadelphia: Temple University Press.

Romero, Mary. 1992. *Maid in the U.S.A.* New York: Routledge.

Swaishland, Cecillie. 1993. Female Migration and Social Mobility: British Female Domestic Servants to South Africa- 1860-1914. *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities*, (επιμ.) Gina Buijs. Oxford: Berg Publishers.

Wallman, Sandra. 1979. Introduction. *Social Anthropology of Work*, (επιμ.) Sandra Wallman. London: Academic Press.